

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

5. füzet.

Vörösmarty és krónikásaink.

Gyulai Pál a Zalán futásának keletkezéséről szólóban megelégedett azzal a megjegyzéssel, hogy Vörösmarty „költői inspiratiók” között olvasta Anonymust, de hatására nem mutatott rá bővebben; Thuróczyt pedig nem is említette. Pedig Vörösmarty nem csak Anonymust, Thuróczyt is olvasta „költői inspiratiók” között. Talán nem lesz érdektelen, ha bővebben iparkodunk rámutatni arra a hatásra, melyet reá tettek: egy pillantást vethetünk a költő műhelyébe és megfigyelhetjük alkotó tehetségének fejlődését épen a forrongás idejében.

Vörösmarty e két krónikásunkat Schwandtner kiadásában ismerte,¹ ebben a szép és gondos kiadásban, melyhez Bél Mátyás írt előszót. Bizonyosan még Tolnában olvassgatta krónikáikat és hosszú időn át több ízben forgathatta őket, kivált Thuróczyt. *Salamon király* volt az első mű, melyet Thuróczyból vett és 1835-ben írta az utolsót, *Kemény Simont*, mely még erre utal. Egy évtizednél tovább tartott tehát a hatás, melyet krónikásaink reá gyakoroltak.

Hogy ne vonzották volna régi dicsőségünk fényéért epedő lelkét e krónikák, melyek oly naiv hittel és oly megható igaz érzéssel hirdették multunk nagyságát?! Vörösmarty természetesen más szemmel nézte ezeket, mint mi. Eszébe sem jutott, hogy igaz voltukban kételkedjék; de finoman megérezte mégis azt, ami bennük költői és ezt értékesítette is költészetében.

I. Anonymus.

Anonymusnak a *Zalán futása* írásában vette jó hasznát. Eposzának tárgya belőle való, sőt egyes apróbb vonásokat is átvett tőle. Vörösmarty a honfoglalásért vívott küzdelmek közül

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum*, Bécs. 1746.

döntő fontosságúvá tette az alpári viadalt. Anonymusból nem tűnik ki, hogy ez annyira fontos lett volna, bár az ő elbeszélése szerint ez az egyetlen harc, melyben maga Árpád személyesen vezette seregét. Épen ez a mozzanat ragadta meg leginkább Vörösmarty képzeletét és ez volt rá nézve a döntő, hogy épen ezt a küzdelmet válaszsza eposza tárgyává. Ez Anonymus hatá-
sában a legfontosabb. E harcra irányította még Vörösmarty figyelmét az is, hogy ezt a küzdelmet beszéli el Anonymus is legbővebben és hogy e diadallal mintegy az ország szíve jutott a honfoglalók kezébe, míg a többivel az ország széleit ejtették hatalmukba.

A *Zalán futása* tárgyát Anonymus a XXXVIII. és XXXIX. fejezetekben beszéli el, de már a XIV-ben is említi Zalának Árpádhoz küldött követségét:

„Végre pedig, midőn mind ezt, ami történt, Szalán vezér megszökött embereitől meghallotta, kezét sem meré emelni, hanem *követeket küldvén bolgár módra, miként ezek szokása, fenyegetőzni kezdett és Árpádot mintegy nevelésből hungvári* vezérül üdvözlé és övéit gúnyból *hungváriaknak* nevezé és mindenképpen kezdett csodálkozni: *kicsodák és honnan jönnek*, hogy ilyeneket tenni merészelnek és meghagyá nekik, hogy rossz tetteiket hozzák helyre és a Budrug folyón semmiképpen ne merjenek átlépni, *nehogy ő a görögök és bolgárok segítségével oda érkezhén, rossz tetteikért a kölcsönt visszaadja és alig bocsásson el valakit, ki hazatérhén, meneküléséről örömhírt vihessen.*“

A XXXVIII. fejezetet azzal kezdi Anonymus, hogy Szalán segítséget kér a görögöktől és bulgároktól. Mikor a segítség megérkezik Títelbe, újra követeket küld Árpádhoz. „Ezek midőn Árpád-vezérhez megérkeztek és Szalán vezér üzenetét elmondták, *Árpád vezér és nemesei megneheztehvén*“ visszaüzenték, hogy övék a föld a Duna és Tisza között, mert megvettek az első követséggel küldött ajándékokon és parancsolják Szalánnak, hogy takarodjon el onnat, hisz úgyis övék ott minden, mint Attila örököséi.“

Vörösmarty e két követséget egybeforrasztja és műve kiinduló pontjává teszi. Hogy milyen művészettel használta föl Anonymus elbeszélését, érdekesen mutatja a bővebb összevetés.

Vörösmarty mindenek előtt Zalánt mutatja be csendes várában tele félelemmel, melyet megokol azzal, hogy elmondja a híreket, melyeket nem „megszökött emberei“, hanem „a rohanó magyarok“ hoznak uruktól. Néhány sorban (I. 47—60.) föltárja

előttünk az egész honfoglalást: Tuhutum harcát gyáva Geloval (An. XXVI., XXVII.), Méni Marót sorsát (An. XXVIII., LI.), Zobor végét (An. XXXV.), Nyitra elfoglalását (An. XXXVII.), Bors vitézkedését (An. XVIII.), a Zagyváig való terjeszkedést, a Szamos, Kőrös és Maros mentén vívott harcokat. Így olvasztja költeményébe Vörösmarty azt, amit Anonymus a XXX. fejezetben beszél el. A szerenesés harcok közben ugyanis „Árpád vezér és nemesei pedig néhány nap mulva tanácsot tartván, követeket küldének Zalán vezérhez, kik mintegy örömhírül jelentsék meg neki Thosu, Zobolsu, nemkülönben Tuhutum győzedelmét és kérjék tőle a Zogea vizéig való földet . . . *Zalán vezér ennek hallatára igen nagy félelembe esett . . .*“ Zalán mintegy magát akarja bátorítani a büszke izenettel, melylyel követeit Árpádhoz küldi. Anonymus szavait ismétli meg a költő:

Menj Ungnak gögös urához,
Nemtelen Árpádhoz s fenyegezd meg, Kladni, nevemben.
Mondd: fejedelmi Zalán Árpádnak küldi parancsát.
Mondd: takarodjék el földemről még ma, ne merje
A csendes folyamok hullámit nyomni hadával,
Mert önnéppemmel, görög és bolgári sereggel
Rajta ütök s leverem végkép, hogy nem marad, aki
Társai romlását hírül vigye Volga vizéhez. (Zal. fut. I. 76—83.)

Megindulnak a követek. Utjok más Anonymusnál, más Vörösmartynál. Mert amaz szerint Árpád még a Bodrog közben volt ekkor, emez szerint pedig már a Zagyva vizénél táborozott. Helyesen hozta közelebb a költő a két ellenfelet egymáshoz, mivel így az eseményeket jobban koncentráltá.

Abból, amit Anonymus a követek beszédjének hatásáról a XXXVIII. fejezetben mond („Árpád vezér és nemesei megneheztelvén“), Vörösmartynál ez a hatalmas kép lett:

Mint fene kölykes oroszánok barlangja, dühödten
Zúg a hős tábor s kelnek csillogva, zörögve
A rohanó csapatok; száz lángszem méri halálra
Alpár embereit; szörnyet hálnának azonnal;
De nincs bántások . . . (Zal. fut. I. 270—74.)

Anonymus elbeszélése szerint Árpád Szalán első küldöttségének „nem kevélyen, hanem alázattal felele . . . mondván: Jóllehet, az én ősapám, a nagyhatalmas Attila király, birta vala e földet, mely a Duna s Tisza között a bolgár határszélég terjed, mely földet most ő bír, mindazonáltal én, nem a görögöktől vagy bolgároktól való féltében, hogy ellenök nem bírnék állani, hanem vezéreték Szalán barátságáért a magam igazából csak egy kis részt kérek barmaid alá . . . (XIV. fej.) Azután vizet kér a Duna vizéből, fűvet Alpár mezejéről és 12 fehér lovat meg egyéb gazdag ajándékot küld Szalánnak. A második követségnek feleltében erre hívatkozik Árpád és kissé erősebben szól a követeknek: „Parancsoljuk azért uratoknak, Szalán vezérnek, hogy földünket elhagyva, takerdjék rögtön a bolgárok földjére, a honnan ősapja a mi ősapánk Attila király halála után kiszállott volt. Ha pedig ezt nem teszi, tudja meg, hogy mi ellene azonnal hadra kelünk.“

Vörösmarty Árpádja sokkal büszkébben felel a követeknek:

A fejedelmi Zalánt Árpád nem kérdezi többé,
Merre mehet s menjen földet foglalni hadával.
A hajdanta diéső Etelenek hős unokája
Merre utat nyithat kardjával, menni fog, és az
Ősi hazát, ha különben nem, megszerzi erővel.
Hogy pedig a görögöt s bolgárt nem rettegi népem,
És hogy vesztünknek Volgánál híre ne lenne,
Bátran előállunk: te azonban menj el uradhoz,
Mondd meg, mint leltél bennünket Zagyva vizénél,
S még tán szólni fogsz, mikoron meghallod eminnen
A zúgó táborot s pusztító fegyvere hangját.

(Zal. fut. I. 217—88.)

Vörösmarty nem tesz említést Árpád ajándékairól, s melőzi egészen a víz és fű kérését, de erősen kiemeli, hogy Árpád Etele hős unokája és ősi jogon követeli a földet, melyért megharcolni kész. Mint eposzírónak kétségtelenül ezt kellett tennie, ha nem akart rontani eseménye nagyszerűségén, — vagy nem tudott valami más módot találni ennek beszövéseire. A fehér ló mondája így áldozatul esett. Valószínű, hogy Vörösmarty nem is sejtette, hogy Anonymus ősi költészetünk egy darabját mondja el, midőn a víz és fű kérését meg az ajándékokat oly részletesen leírja.

Hallván a követek Árpád büszke szavait, „búcsút véve szomorú képpel sietének Szalán vezérhez“, beszél Anonymus.

Ezt Vörösmarty így mondja :

búsult Alpárnak régi követje,
És a rémítő hírrel reszketve megindult.

(Zal. fut. I. 290—1.)

„Árpád vezér és nemesei pedig a Zogea vizétől megindulva egész seregökkel táborba szállának a Teteuetlen halom mellett a Tiszáig; azután a Tisza partján menve Olpár homokjához érkezének,“ — mondja tovább Anonymus, — Vörösmarty erről nem tesz említést, csak művészien sejteti, midőn a gyülekező hadakat írja le s leírását e felkiáltással végzi :

Jaj neked Alpár! jaj harcban nem bátor uradnak!
Látni fogod komoly arcainak viadalmi haragját.
S fegyveröket, melyet megrontásodra emelnek.

(Zal. fut. I. 321—23.)

Anonymus egy egész fejezetet szentel a harcznak (XXXIX.) Abban a széles előadásban, melyet az eposz természete követelt meg Vörösmartytól, nem sok van e fejezetből, mert az egész is igen kevés lett volna a költőnek. Néhány közös vonásra mégis akadunk.

„És midőn mindkét sereg egymáshoz közel éjtszakázott, — írja Anonymus, — egyik sem mert egész éjjel aludni, hanem lovai-
kat nyergelve kézen tartva virrasztának.“ A költő is azt mondja, hogy az utolsó éjjel a csata előtt virrasztottak, de az esteli áldozat után vígan lakomáztak a magyarok és „jól megelégedvén buzdító harci beszéddel váltogaták egymást, s dal verte az éjnek unalmát.“ (VI. én.)

Anonymus elbeszélése szerint „Árpád vezér pedig, kinek segítője volt a mindenek ura, fegyverbe öltözve rendezvén a sereget, s *könnyhullatva imádván az urat*“, vitézeit olyan beszéddel buzdította, mint valami római vezér. Szavaiban nincs hevület, nincs egyéni semmi. A könnyezést és imádkozást átveszi Vörösmarty is; de nála Árpád nem közvetlenül a csata előtt teszi ezt, hanem a megelőző napon bemutatott áldozat alkalmával, ami mindenestre nemcsak költőibb, hanem igazibb is. (V. én. 649—52.) Vörösmartynál Árpád nem mond beszédet vitézeihez, hanem az éjtszakai lakozás alkalmával a régi dicsőtettek fölidézése után emlékezteti bajnokait a döntő pillanatra

és egy magasztos himnuszban emeli föl lelkét Istenhez, bátorságot és diadalt esdve. (VI. én. 327—362.)

Végre megkezdődik a harc. Árpád beszédét „hallván vitézei, nagyon megbátorodának, s Lélú Tosu fia, azonnal kürtjébe fúva, s Bulsu, Bogát fia, zászlót emelve a görögök ellen az előcsapatban harcolni megindulának.“ Így beszél el a költő is a harc kezdetét:

És mikoron Bulesú a hímes nemzeti zászlót
Nagy magasan tartván lengő fuvalomnak ereszté,
És Lehel a harsány kürtöt megfűtta, hatalmas
Zengte után az egész tábor robbanva megindult.

(Zal. fut. VII. 70—73.)

A harcvezetel Anonymus röviden végez. Szalánnak és a görögöknek sorsát említi részletesebben. Vörösmarty megfordítja a krónikás sorrendjét, s előbb a görögökkel végez: éppoly eszeveszetten szaladnak nála is a Tiszának, mint Anonymusnál, kinek *portus Graecorum*-a az ő *Görögrév*-e után lett Szabó Károlynál is *görög rév*. Zalán futását utolsónak hagyja, mivel így hathatósabban fejezheti be költeményét. Ebből is kitetszik, mint a többi megfelelő helyekből, hogy a krónikás hatását mindenkor tudatos művészettel használja művében.

A főeseményen kívül Anonymus hatására ismerünk a Borsról szóló epizódban is.

Anonymus elmondja a XXXIV. fejezetben, hogy Zuard és Kadusa átkelvén a Gron vizén, tábort ütve várakoztak Borsnak jövetelére, kit Árpád nagy sereggel segítségükre küldött. Bors megérkezte után elhatározták, hogy a sereg harmadrésze menjen Zoulon erdőbe és az ország határait erősítse meg. „Ekkor közegyetérréssel e végre Borsot, Bungér fiát, küldték ki vitézeivel, kik is midőn a Gron folyó mellett lovaglának, egy szarvas előttük megfutamodva a hegyek tetejére hága, melyet Bors nagysebesen úzvén, a hegy tetején agyon nyilaza.“ A hegyen pedig várat építettett.

Ez elbeszélésben Anonymus az ősi csoda-szarvas mondanak egyik változatát tartotta fenn és burkolta történeti mezbe megfosztva minden költőiségétől. Ez a kis történet megragadta Vörösmartyt és epizódként beszötte költeményébe. Csakhogy

őt meg képzelete ragadta magával és fantasztikus történetet alkotott belőle, melynek az a hibája is megvan, hogy csak nagyon lazán függ össze a főeseménynyel, s inkább allegorikus jelentése van: bűnhődik, aki a harezról megfélemedezik a szerelem csábítása kedvéért, de a csábító is elvész. (Zal. fut. IV. 377–465.)

II. Thuróczy.

Thuróczy *Cronica Hungarorumja* sokkal gazdagabb tartalmú, mint Anonymus krónikája. Nem csoda, ha Vörösmarty is többet merített belőle. A *Zalán futásához* nem használta, mert a honfoglalást Thuróczy igen röviden mondja el a II. rész 3. fejezetében. Legjobban vonzották azok a részek, melyek Salamon királylyal foglalkoznak. A nyugtalan, valóban tragikus sorsú király története legállandóbban foglalkoztatta Vörösmarty képzeletét talán annál az ellentétnél fogva is, mely közte és a legdicőbb magyar lovag, Szent László között volt. Ez ellentétet Vörösmarty sokszor nagy ügyességgel tudta értékesíteni művészetében.

Thuróczy költhette föl a költő figyelmét Kont és társai iránt is, de történetüket oly szűkszavúan adja elő a krónikás, hogy *A bujdosók* cz. drámához igen kevés anyag lett volna. — A Hunyadyak történetéből csak Kemény Simon hősi feláldozása ragadta meg Thuróczyból Vörösmarty képzeletét. A *Czilley és a Hunyadyak* tárgya ugyan megvan Thuróczynál is; de ez a költőnek kiforrott alkotása, melyben Shakespere történetei után indulva, más csapáson igyekszik haladni. Egyébként is az idegen hatás legfeltűnőbb mindenkor a kezdő költőknél.

E kettőn kívül tehát sorra veszem mindazokat a műveit, melyeken Thuróczy hatása érezhető még pedig keletkezésük rendjében.

1. *Salamon király*. (1821.) E fiatalkori szomorújátékon legszembeötlőbb Thuróczy hatása. Maga a krónikás is szokatlan részletességgel beszéli el Salamon király történetét, mely valóban kész költői tárgy. Az ifjú költő érezi, hogy Salamon sorában van tragikum. Nagy tehetséggel megáldva, úrrá lenni vágy az egész országon, melynek egyharmada jog és törvény

szerint Gézá-t meg Lászlót illeti. Erejének tudata sarkalja a királyt, hogy nagyravágyásának korlátot nem szabva, ha bűn árán is, megszerezze magának a teljes hatalmat. Így sarjadjik ki tragikumja, mely kérlelhetetlenül sodorja a bukásba. A költő azonban nem tud szabadulni a történeti valóságtól, melyet Thuróczyból megismert. A gaz Vidnek mindenható befolyást enged hősére a helyett, hogy jelleméből fejlesztené a cselekvényt. A történet Salamonját állítja elének, ki báb Vidnek kezében. A drámaíró-t e nagy botlásra a krónikás csábítja, kitől nem mer eltérni. Így műve párbeszédés történetté lett dráma helyett.

Ezt a történetet Thuróczy a II. rész 51. és 52. fejezeteiben beszéli el. E két fejezet teszi a dráma tárgyát. A költő úgyszólván csak Bátor és Jolanka szerelmi epizódját, meg Sorvatagnak Shakesperere emlékeztető jelenetét toldja hozzá. Egyekben egy nyomon halad a történet nála is, Thuróczynál is.

Szembe állítom a dráma cselekvényét a krónikás elbeszéléssel, hogy jobban megfigyelhessük a hatást.

Vörösmarty.

(I. felv.)

A Nándornál aratott győzelem után Salamon anyja és neje társaságában van, és megaláztatnak érzi magát, mivel a görög *vezér* nem neki hódolt, hanem Gézának, ki az összes foglyokat elbocsátotta. Vid csalárdul szítja Salamon elégedetlenségét és nyíltan kimondja

Két kardot nem bír egy hüvely soha
Te, s a fejedelmek meg nem álltok így.

Vid czélját a költő egy monológban láttatja velünk.

Géza és László fejedelmi udvarában csakhamar híre terjed Vid áskálódásainak és készülnek Salamon támadására. László kül-

Thuróczy.

(51. fejj.)

Nándorfehérvár bevétele után a görög *császár* követeket küldött Geysához, hogy békét kérjenek. Geysa az összes foglyokat elbocsátotta. Vid, *hogy Geysa részét magának kaparintsa*, szítja a király indulatát „és e közmondással csavarta el a királyt: *miként két éles kard nem férhet meg egyazon hüvelyben, úgy ti sem tudhattok egyazon országban együtt uralkodni.*“

(52. fejj.)

„László pedig bátyja tanácsára

földre megy, hogy lengyelt és oroszot hívjon segítségül.

Oroszországba ment, hogy barátjainál segítséget keressen.

(II. felv.)

László csüggedten tér vissza a külföldről; nem kapott segítséget. Dezső győri püspök tanácsára ráállanak, hogy egy szigetben Salamonnal találkozzanak és kibéküljenek.

Salamont Ernyeinek sikerül rávennie a találkozásra. Egy szigeten össze is jönnek a király meg a fejedelmek *sok kísérvél* és kibékülnek. Salamon a béke kezeseiül Videt és Ernyeit adja Gézának. A fejedelmek kezeseit nem említi a költő.

Vid, mint kezes, hűtlenségre esábitja Szónokot, Bikást és Petrudot, Géza híveit. Midőn ezt László megtudja, visszaküldi a kezeseket.

Esztergom mellett egy szigeten találkoznak Salamon és a *vezér nyolcz-nyolcz* emberrel és kibékülnek. Salamon kezesei Vid és Ernyi, Geysáé a nagyváradi püspök és a „haszontalan Vatha.”

Gejsa és Salamon Szt.-Márton napjától Szt.-György napig kölcsönösen hazaküldik a kezeseket.

A III. felvonásban a költő az események előadásában eltér Thuróczytól. Az egyszerű elbeszélést kiszélesíti és mozgalmassabbá iparkodik tenni. Valóságban Thuróczy elbeszélése nem eléggé pontos itt, s nem lehetetlen, hogy két eseményt rántott össze egygý. Szerinte Vid Szegszárdon rá akarja venni Salamont, hogy Geysát, *qui venatur in Ingwan*, éjjel lepjék meg, fogják el és vakítsák meg. Salamon reggelig gondolkozott. *Vullerinus* (a jegyzet szerint *Willermus*) apát tervüket megtudta, s követet és levelet küldött Geysának, de ez nem hitt a követnek, különben is Petrud, Zounuk és Bykás, az árulók, lebeszéltek a menekülésről. Salamon reggel beleegyezett Vid tervébe, s ekkor maga az apát ment, katonaruhát öltve, Geysához. A fejedelem vezérei pedig követet küldtek a királyhoz azzal, hogy ha megtartja őket méltóságukban, a harezban átpártolnak hozzá. Salamon esküvel kötelezte magát erre. Geysa pedig a királylyal szembeszállt *in Kemey*.

Vörösmarty forrásától eltérve ketté választja ez eseményt. Külön adja elő, mint akarja Vid az *ingoványban* vadászó Gézát álarcosokkal meglepni, s mint akadályozza ezt meg Bátor Opos. Vid ekkor azt a tervet főzi ki, hogy Gézát Váradon titkon támadják meg. Salamon beleegyezik; de *Vilhelm* apát levélben értesíti Gézát. Géza megkapja a hírt, s vezéreit hadat gyűjteni küldi. Ezek ekkor teszik nyilvánvalóvá, hogy árulók akarnak lenni.

A IV. és V. felvonásban ismét hívebben ragaszkodik a költő a krónikáshoz.

(IV. felv.)

A *kemei* síkon áll Géza táborával. Vezéreivel beszélgetve aggodódik s halasztani akarja az ütközetet László visszatértéig; de azok ráveszik, hogy álljon esatát.

Az ütközet megtörténik. Szonok, Bikás és Petrud három esapattal támadnak Salamonra, de csak színből, mert voltaképpen a megbeszélt jellel, főlemelt pajzsokkal, tudtul adják, hogy készek az árúlásra. Salamon katonái azonban hevesen rájuk támadnak, s ők szégyenülten esnek el.

Géza meghátrál.

„Geysa vezerei pedig Petrud és Bykás az ütközetben Salamonhoz pártoltak, a mint megígérték . . . Az árulók pedig futás közben felemelték pajzsaikat, a mint megbeszélték . . . A király seregei azonban nem ismervén az árulás jelét, rájuk támadnak és levágják őket úgy, hogy csak igen kevesen kerültek ki az árulók közül a halált.“

„Csaknem minden katonáját elveszítvén, a vezér elállt a harcztól.“

(V. felv.)

Mogyoród tájékán találkozik Géza a hazatérő Lászlóval és fölveszik a harcot a királylyal. Mielőtt az ütközetre kerülne a sor, Salamon haboz s békére hajlik. Ezt a költő ügyesen megokolja: László büszke szavakkal veti szemére álnokságát és hírül

hozzák anyja halálát. Vid azonban résen van és így biztatja a harezra :

Harezolj meg, és ne hallgass senkire,
Ez a esavargó rongyos *morva had*
Egy vármegyével sem mérkezhetik.
Mosonyt indítom én csak ellene.

S első utolsó lábíg verve lesz.

Erneyei sírva jön. Salamon így fogadja :

De Erneyei nem biztat engemet ?
Köny esillog arcán, bánat ül szívében ?
Mit értsek ebből ? úgy látszik, te csak
Külső alakban kisérsz, s benned az
Elpártolók tanácsa fog helyet,
S hűséged ellenséggennél bolyong ?

Erneyei hivatkozik állandó hűségére a király iránt s így folytatja :

De midőn az ellenségre fent vasat
Testvérek ellen hallok esöngeni,
Nem tilthatod meg forró könnyemet

Megindúl a harez. Videt megöli Erneyei, kivel Bátor küzd, míg nem egy gaz orozva megöli.

Salamon Géza serege ellen küzd, őt akarja letiporni minden áron ; de Bátor czímerért cserél vele és László is odasiet, hogy megküzdjön Salamonnal, de ez megretten és elfut.

A habozó Salamont Vid így biztatja : „Ne kételkedjünk tehát, hogy őket egy szempillantás alatt elnyeljük, a *cseh* csapatot pedig minden pereputtyostul én magam a *bácsiakkal* az időelőtt való halál veszedelmével elsöpröm.“

„Erney pedig mindég a béke szeretője lévén, midőn ezt hallotta, sírt. Midőn Salamon sírni látta, így szólt : Erney gróf, úgy látszik te hű vagy a vezérhez, nálam csak színeskedésből maradsz.“

„Erre Erney így felelt : Nem uram ; de nem akarnám, hogy testvéreiddel megharezolj és katonáink kölesönösen kaszabolják egymást, fiú az atyját, atya a fiát.“

Videt a csehök ölik meg.

„László vezér pedig czímerért cserélt Geysa vezérrel azon szándékkal, hogy Salamon vakmerőbben támadjon arra a csapatra, melyben Geysa czímerét látja, azt gondolván, hogy az a sereg az, melyet a minap legyőzött.“
„Azért is a király, midőn László seregéhez ért, megismervén őt, megijedt tőle és remegve parancsolta zászlótartójának, hogy térítse seregeit Geysa vezér seregeire.“

Megemlítem még a két elbeszélés közt azt a különbséget is, hogy Bátor Opos Vörösmartynál Géza híve, Thuróczynál Salamoné, meg hogy a költő szerint a király anyja meghal a mogyoródi harez előtt, a krónikás szerint pedig él és a veszített

csata után szemrehányással fogadja menekülő fiát, ki ezért meg akarja ütni, de neje megfogja a kezét.

2. *Cserhalom.* (1825.) Ez az oly nagy elragadtatással fogadott egy énekes eposz a szekerczecsapással rettenetes László dicsőségét zengi. Mint hős és lovag áll előttünk az ifjú hős, ki bátyjával, Gézával, meg Salamon királylyal szétveri a pusztító kúnokat. A romantikus történetet egészében megtalálta Vörösmarty Thúróczyban, ki a II. rész 49. fejezetében írta meg.

Mindketten a kúnok pusztításainak elmondásával kezdik az elbeszélést, csak hogy a költő itt mindjárt említést tesz Etelkáról is, ami egyes költői gondolat.

Thuróczy annak rendje és módja szerint elmondja, hogy a kúnok egy hegyre telepedtek. A király és a vezérek közepükben ütöttek táborn, s másnapra készültek a harcra. Vörösmarty is azt mondja, hogy „hegyen ül felhőként népe Ozulnak“, de közbeszövi ismét azt a gyönyörűen megírt jelenetet, mely Etelka sorsával ismertet meg.

A csata megkezdődik. Osul — Thuróczyként — a hegytetőre vonul, mert ezt legbiztosabbnak tartja, s csak a nyilazók szállnak lejjebb. Vörösmarty szerint ő maga is félig alájött. Érdekesebb ennél, mint követi a költő a krónikást a harcok elmondásában. „Salamon király pedig, — beszéli Thuróczy, — rettenthetetlen bátorságától elkapatva, csapatával a legmeredekebb sziklán fölszállva csapott a pogányokra, kik a nyilaknak legsűrűbb záporát öntötték reá.“

Lázás drámaisággal mondja el Salamonról Vörösmarty is ugyanezt és szembeállítja Árboczczal, Etelka rablójával, ki azonban meghátrál.

„Geysa vezér pedig, amint mindég előrelátó volt, könnyebb úton kerül föl a hegyre.“ A krónikás e vonását átveszi a költő is:

Géza tovább lekerül, népét kimélni óhajtván.
Hosszú de biztos útát választ a hegyre . . .

Lászlóról azt mondja Thuróczy, hogy „a pogányok legvitézesebbjei közül az első támadásra megölt négyet és ötödikük sulyosan megsebezte, bár ő maga is ott öletett meg.“ Ezt is

átveszi Vörösmarty, de kiszínezi a maga ragyogó képzeletével: négy dandárnak négy hadnagyát egymás után öli meg László, míg végre magával Ozullal kerül szembe, ki őt megsebzí, de maga is elvész.

Most következik László lovag kalandja: Etelka megmenetése. Annak a gazdag mondai anyagnak, mely szent László dicső alakja köré fűződik, egyik legszebb része a magyar leánynak megszabadítása a rabló kún vitéztől. A nép képzelete alkotta kedvelt hősről, ki a királynak, a hősnak, a loagnak, a szentnek mintaképe volt. A templomokban himnuszokat énekeltek róla, a regősök költeményeket zengtek tetteiről. A templomok falait is az ő történetével festették tele és legtöbbször éppen a leánymentés jelenetével. Thuróczy is kedvvel mondja el ez eseményt, melynek még az ő előadásában is megvan költői zamatja. Nyomaveszett ősköltészetünknek egy darabja ez.

Thuróczy így beszéli el:

„Látott végre Szent-László egy pogányt, aki lovának hátán egy szép magyar leányt hurezolt; Szent-László vezér tehát azt gondolva, hogy az a váradi püspök leánya, bár meg volt sebesülve, mégis igen gyorsan üldözőbe vette lován, melyet *Szög*-nek nevezett. Midőn pedig nem érthette be annyira, hogy lándzsájával ledöfje, mivel sem lova gyorsabban nem futott, sem azé egy kissé sem maradt hátra, de mintegy emberkarnyi távolság volt lándzsája és a kún háta között, kiáltott tehát Szt.-László vezér a leánynak és mondta: Szép húgom, ragadd meg övénel fogva a kúnt és dobd magaddal együtt a földre. Ezt meg is tette. És midőn Szt.-László vezér közel járt hozzá lándzsájával és a földre esettet meg akarta ölni, nagyon kérte őt a leány, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Erre jól jegyzik meg, hogy nincs hűség a leányokban, mivel gyalázatos szerelemmel meg akarta őt menteni. A szent vezér pedig sokáig harczolva vele, megölte őt; de az a leány nem volt a püspök lánya.“

Az eseménynek ez előadásából a földolgon kívül nem vett át semmit a költő. Nála László utóleri Árboczozt és ádáz harcban megöli; a lányka megköszöni megmentője hőstettét és elkéri tőle a holttestet, hogy eltemesse és vígan tér meg atyjához. Vörösmartynál újra költeménnyé lett, amit Thuróczy történetté gyúrt át.

Az ütközet helyéről Thuróczy ezt mondja: Est enim

ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatur *Kyrieleis*.¹) A *Cserhalom* nevet Bonfini históriájában találjuk (Dec. II. lib. III.: Montem accolae *Cserhelem* appellant, quia sylvarum quasi domus esse videretur,) s innen lett közönségessé. Vörösmarty is valószínűen tőle vette, mert sem Fessler, sem Virág (Magyar Századok, I.¹ 116.) nem említi.

3. *András és Béla* (1825.) E költeménynek tárgyát Thuróczy a II. rész 44. fejezetében mondja el. Az ő elbeszélése egészen részletező; míg a költő balladái rövidezséggel adja elő az eseményt. A krónikás elbeszéléséből immár öntudatosan alkot a művész. Átv teszi a földolgot; a mellékéseket bátran mellőzi, vagy megváltoztatja. Thuróczy szerint András 5 éves korában megkoronáztatta Salamont és csak azután jutott eszébe, hogy biztosítsa is számára a trónt. Vörösmarty előbbre teszi az eseményt. Salamon még polyából mosolyog atyjára, kit épen atyai érzése ragad arra, hogy Béla ellen törjön. Így a költő András sötét elhatározásának indító okát élesebben kiemeli és lélektani szempontból jobban megérteti.

Thuróczy elbeszélése szerint Miklós ajtónálló kihallgatta a király tervét és a belépő Bélának megsugta. A költő e részletet elhagyja: Béla szabadon választja a kardot e büszke szavakkal:

„Kard ada hölgyet, hírt; a kard megvíja, ha szükség,
A koronát.

Krónikás elbeszélés helyett művésziesen kivitt lélektani rajzot adott így a költő költeményében.

4. *A bűvár Kund* (1829.) Vörösmarty Thuróczy II. 43. olvasta azt a kis eseményt, melyet e költeményben feldolgozott:

„Az említett király ugyanis hajóhaddal jön Pozsony várának ostromlására. Akkor a táborban lévő magyarok találtak egy *Zothmund* nevű embert, a ki igen jártas volt a bűvárokodásban. Ezt az éjtszaka csendességében a császár hajóihoz küldötték, ki a víz alatt az összes hajókat megfurta, melyek rögtön megteltek vízzel.

¹ Fessler (Die Geschichten der Ungern und ihres Landsassen I, 449.) *Kérlés*-nek nevezi a helyet, míg Kőváry (Erdély földje ritkaságai. 234.) azt mondja, hogy „nevét a templáriusok ide épített, ma már nem létező kolostortól vehette; minek neve *Kyrie Eleyson* volt.“

Igy megtört a németek hatalma és erejüktől megfosztva visszatakarodtak övéikhez“.

Ezt az eseményt, — melyet a krónikásokat híven követő Fessler nem említ, — már 1823-ban feldolgozta Vörösmarty, kinek képzeletét erősen megragadta a belőle kisugárzó nemzeti dicsőség. E költeményének czíme: *Zolmund*, — krónikás vers, melyet a költő párbeszédekkel igyekezett élénkké tenni. *A bűvár Kund* e költeményének átdolgozása. Tárnya ugyanaz, de kidolgozása valódi balladaszerű: nincs benne semmi fölös, csak a költő hazafias érzése nyer benne talán a kelleténél nagyobb tért néhány szónokias kitörés kíséretében.

5. *Salamon* (1832). Az ifjú gyarló drámai kísérlete után még egy költeményt szentel a költő Salamon emlékezetének. Nem a dicsőségért és hatalomért folytatott ádáz küzdelmet zengi meg benne; hanem a dicsőségért és hatalomért vívott harcokban megtört, kimerült, szinte züllésnek indult nagy tehetség elégikus végét, mely oly fönséges harmóniává olvad a lélek magasztos kibékülésében. A költemény első felében még az indulat ragadja Salamont; átok kel ajkán hazája ellen és bosszúlihegve fut, — hogy új erőt gyűjtsön. Talál is új erőt, de nem a szenvedélyben, hanem a lemondásban; talál is békét, de nem a hatalom fényében, hanem lelke mélyén; talál is boldogságot, de nem az átkozódásban, hanem a hazája nagyságáért való imádkozásban. A két ellentétes lélekállapot művészi rajza teszi kiválóná e költeményt.

Ennek megírására is Thuróczy adta az első ihletet a költőnek. A krónikás a II. rész 56. fejezetében beszéli el Salamon végét. A nyughatatlan király rabló kúnecapattal Bulgáriába és Görögországba tört, s mikor pórúljárt, néhányad magával menekülni igyekezett. Egy sűrű erdőhöz érve elhagyta társait és egyedül ment a sűrűségbe. A jámbor krónikás így folytatja:

„Megtörve ugyanis amnyi balszerencse közt, megszállta őt a megtérés lelke. A balszerencse nem tette őt ádázabbá, sem pedig az Isten legigazságosabb keze ellen szabadosan harcolóvá: de érezve az irgalmasan sujtoló Isten kezét, felnyögött elkövetett tetteire való visszaemlékezésben. És a mennyire az igazságos emberi vélemény szerint gondolni lehet, megtört szívvel és elégtételadásra készen bánkódott bűnein“.

6. *Kemény Simon* (1835.) E költői elbeszélés tárgyát Thuróczy krónikája IV. részének 37. fejezetében találta meg Vörösmarty.

Thuróczy elbeszéli, hogy a nagy csapattal betörő Mezeth béggel Hunyady, a ki kevés csapattal Gyulafehérvárt van, nem szállhat szembe. Mikor azonban a törökök visszatérőben Gyulafehérvár alá érkeznek, a püspökkel együtt rájuk csap. Azonban hátrálni kényszerül; az ütközetben maga a püspök is elesik. Mezeth bég azonban tudja, hogy Hunyady nem hagyja őket békén tovább vonulni, azért azt határozza, hogy legbátrabb katonájt küldi rá, hogy megöljék. Egy kém megviszi e szándék híret Hunyadynak, aki fegyvert és lovat cserélt a hozzá nagyon hasonlatos Kemény Simonnal. Az ütközet megtörténik. A törökök mind Keményre zúdnak, meg is ölik; de Hunyady győz, s Mezeth bég fiával együtt a harcmezőn marad.

Ez elbeszéléssel teljesen egyezik a költő előadása. Az előzményeket ugyancsak négy sorba foglalja össze, de a többi annál részletesebben mondja el, főként szélesen rajzolja az ütközetet, míg Mezeth bég szándékát drámai elevenségű képből adja elő. Magához az eseményhez még két képet rajzol a költő, melyek egyikében Kemény családi boldogságát, másikában temetését tárja elénk. Képzelete itt sem elégedett meg a krónikás elbeszélésével; megtoldotta, alakította, hogy mint kerek egész állítsa elénk. Vörösmarty alkotó művész volt, a ki a nyers anyagba életet lehelt. A költő szemével olvasta krónikáinkat, a hazafi lelkével válogatta belőlük azokat a tárgyakat, melyekből ősi dicsőségünk fénye ragyog elénk.

DR. KISS ERNŐ.

A magyar Anjouk lengyel krónikása.

Czarnkowi János.

(II. és befejező közlemény.)

A főesperest tehát vetélytársai bosszúságára tisztelettel szabadon bocsátották és ünnepélyesen bemutatták a nemeseknek és főuraknak, kik ez őszön sz. Szaniszló püspök ünnepére Krakóba gyülekezének. Társaságokban kilencz napot vidáman eltöltvén, az érsek úr udvarába Unkowba visszatére. Az érsek úr azután idéző parancsot bocsátott ki a főesperes ellen és megidézte azokat is, kik általánosságban vagy részletesen őt megvádolják, s ez idézést néhány templomban kihirdettette. De jóllehet a mondott határnapra Kurniki Miklós, az előadott hazugságok koholója Zneynába jövéen, megjelent, kérvén a királyasszony nevében, hogy a főesperes ellen a vizsgálatot megindítsák; mégis a főesperes ellenmondására a vizsgálat megindítható nem volt, minthogy azon ügyben, melyre nézve a vizsgálatot kérték, nem vádoltatott, amiben pedig vádolták, azt mind ellensége, Kurniki Miklós koholmányának mondotta, kivel szemben ajánlkozott, hogy a törvény elé áll, ha az viszont a forbátot elfogadja.

A mit úgy magyarázok:

Ha Kurniki Miklós be nem tudná bizonyítani vádját, őt ugyanazon büntetés érje, mely az alperest érné, ha reá a vád bebizonyulna.¹

¹ Az eredeti szöveg így szól: Sed licet veniente termino Nicolaus de Curnik, adinventor mendacii praedicti Zneynam veniens comparuisset, petens nomine dominae reginae praefatae contra ipsum per inquisitionem procedi, tamen dicto archidiacono replicante, quod contra ipsum inquisitio fieri non deberet, ex eo quod super huiusmodi re non fuisset infamatus, super quo fieri deberet inquisitio, et si qua infamia esset de ipso, illam a praedicto Nicolao, suo inimicissimo ortam fuisse asserebat, offerens se eum eodem Nicolao velle inscribere ad poenam talionis, si accusationi ipsius insistere vellet.

Mínt hogy pedig Kurniki Miklós e föltételre rá nem állott, az érsek a főesperest minden vád alól fölmentette.

A fölmentése által vérszemet fogott főesperes, mint ő mondja, hogy ártatlanságát fényesebben megbizonyítsa, az iránt folyamodott, hogy az egyházi kánonok értelmében tisztítkozhassék (ut se canonicè purgare posset.) A mely tisztítkozásra, jóllehet az érsek azt ellenezte, hármass fölhívást intézett mindazokhoz, kik őt pörrel megtámadni akarnák.¹ És a harmadik határnapra őt bíró előtt, kik mind főtiszteletű főpapok valának, magát kanonjogilag tisztázta. Amiről az illetők, elmondván a tényállást, hites jegyző által kiállított és érseki pecséttel megerősített levelet adtak ki számára, melylyel a római kuriába szándékozott elindulni, hogy ott pert indítson rágalmozói: Kurniki Miklós, Zaviss és János (vitéz) ellen, kik czimboráikkal egyetemben a királyné asszonyt kérelmeikkel és gonosz besugásaikkal (suggestionibus) annyira félrevezették és fölizgatták, hogy a királyasszony a főesperest Lengyelország összes főurainak ellenkezésével száműzte, őt atyai, valamint egyházi javaitól megfosztván. Ezt pedig az árulkodók azért tették, hogy áldozatukat megfosztván minden pénztől, képtelenné tegyék a római útra és igazainak keresésére.

Nem lehet tagadni, hogy Czarnkowi János ezen mosakodását, melyet — ismételjük — az érdekeltek halála után mert csak papírra vetni és — ut ignotos fallat — másokkal közölni, mint a toll mestere nagyon ügyesen csoportosította. Kiemelte a mi javára szólt, elpalástolta, a mi őt elítélné. A ki csupán az

¹ Ez íratból arról értesülünk, miszerint a főesperest vádolák, hogy 16,000 márkát garasokban fölvev, mint Kázmér király pénzét a krakói zsidóktól és ez összeget a királyi pénztárba be nem fizette (eum sustulisse de pecunia regali domini Kazimiri olim regis Polonie apud iudeos Cracovienses XVI. milia marcarum grossorum, que hucusque camere regie tenetur.) A többi vádpont kevés figyelmet érdemel, de mint jellemző körülményt talán nem fölösleges fölvennünk: In hys non contentus, dicit, licet false, ipsum habere quandam vetulam Ruthinam meretricem et maleficam, cuius malefacioni(bu)s se adiuvat, ut ipse asserit mendaciter, in omnibus factis suis, ferretque cottidie penes se annulum Leuconis judei maleficatum; et malis peiora superaddens, dixit, eum rusticum et ignobilem, atque furem et latronem . . . (*Bielowski*-nál Monumentu Poloniae Historica II. 70¹ a jegy-et-ben. V. ö. *Helcl*: Starodawne prava polskiego pommiki, t. I. str. XIII.)

ő előadását olvassa, (és más eleddig nem állott rendelkezésünkre) ha neki nem ad is igazat mindenben, teljesen el sem ítélheti — annál kevésbbé, minthogy rövid számkivetése után tényleg visszatért hazájába, kissé meglapúlt időre, órára, paptársai jogai védelmében bátran kiállott, a miért egyházi javadalmaiban is megtúrték.

Mától fogva azonban másként áll a dolog és a főesperes főntebbi előadását ferdítéseknek, hazugságoknak kell bélyegeznünk. Dr. Karácsonyi János a magyar Anjouk története s a történeti igazság érdekében alig meghálálható szivességével, ugyanis, egy hiteles okírat másolatának juttatott birtokába, mely János gnieznói főesperest saját beismerése alapján arról vádolja és elítéli, amiért Kázmér lengyel király sírját feltörte és meg-rabolta. A kissé megviselt, Poznanban, 1372 június 10. kelt okírat tartalma a következő:

Preczlaw poznani bíró tudtára adja mindenkinek, a kit illet, hogy miután nem régen Kázmér Lengyelország néhai királya meghalt és eltemetteték Krakóban királyi jelvényekkel, Erzsébetnek, Magyarország és Lengyelország idősb királynéjának hiteles tudomására jutott, hogy a király sírja galádúl feltörtvén, a királyi jelvények onnét eloroztattak. A királyné ily nagy bűntény elkövetőjét kutatván, a gyanú Czarnkowi Jánosra tért, ki ő felsége előtt beismerte gonoszságát, melyet azzal mentegetett, szé-pítgetett, hogy a királyi jelvényeket ájtatos ezélokra akarta fordítani. A fölséges úrnő főleg a világi dolgokra nézve a mondott bíróra bízta, hogy törvényt üljön a szóban forgó bűnügy tárgyában és igazságot szolgáltasson. Ő pedig, jóllehet az önbeismerés mellett nem sok dolga van a bírónak (a bizonyítékokra nézve) mégis alkalmat akarván szolgáltatni a bűnvallónak nyilatkozásra, hogy ez által gonoszsága világosabban minősíttessék és az elmarasztaló ítélet meghallgatására kellő határnapot tűzött ki számára. És mert erre, mint afféle rossz lelkiismeretű ember makacsúl meg nem jelent, Isten nevét segítségül híván és az igazságot tartván szemé előtt, a vele együtt ülő, alább megnevezendő lengyel főurak tanácsával és hozzájárultával a nevezett Czarnkowi Jánost, a királyi sírhely feltörésének bűntényében elmarasztalta és mint fölségsértőt megfosztotta a Lengyelországban fekvő Lubosz várától és tartozékaitól, mely bir-

tokát — mint köztudomású — Kázmér király szolgálatában szerzett, kijelentvén egyuttal, hogy Czarnkowi János méltatlan minden tisztség vagy méltóság viselésére, továbbá mint becstelenségek örök időkre száműzetik, hadd legyen az élet számára büntetés és a halál vigasztalás, mint ezt a kánoni és világi törvények rendelik.

E nevezetes okirat latin, eredeti szövege így hangzik :

In Cristi nomine. Amen.

Nos Preczlaus iudex Poznaniensis notum facimus universis, presentium notitiam habituris, quod cum mortuo pridem vocatione diuina serenissimo potenti (?) domino Kazimiro olim rege Polonie illustri, et in ecclesia Cracoviensi cum insignibus regalibus tumulato, ad aures dominae Elizabeth, Dei gratia regine senioris Ungarie et Polonie, fidedignis relatibus pervenisset, quod violato nequiter sepulchro dicti regis, insignia regalia exinde aus (u portata, ipsa domina regina huiusmodi crimen indagante, Johannes de Czarnkow super hoc infamatus, coram sua Maiestate constitutus reatum suum recognouit, colorando tamen eius nequitiam, quod huiusmodi insignia in usus pios voluerit deputasse. Prefata domina presertim quoad temporalia nobis iudicium et iustitiam commisit vive vocis oraculo contra eundem de crimine prenotato. Nos quoque, quamvis contra confessum nulle sint partes iudicio in pretactis volentes tamen sibi etiam confesso audientiam concedere, ut ex hoc sua iniquitas clarius conuincatur, ad eundem dicendum, si quid dicere ad audiendam sententiam diffinitivam contra sese terminum coram nobis assignauimus competentem. Et quia in eodem termino, tamquam male sibi conscius non curauit contumaciter co(mpararere . . . Dei et Cristi) nomine invocato pro tribunali sedentes Deum et iustitiam habentes pre oculis, ac baronum regni Polonie nobis assistentium, infrascriptorum consilio et assensu Johannem de Czarn(kow) orem sepulchri regii per hanc nostram diffinitivam sententiam declarantes, ipsum tamquam lese Maiestatis reum privamus castro Lubosz cum suis pertinentiis, quod in regno Polonie, insistentis seruitiis dicti domini Kazimiri regis noscitur comparasse, idem

castrum fisco regni applicantes. Pronuntiamus quoque ipsum esse indignum omnibus honoribus et dignitatibus, exulem perpetuo et infamen et alias talem esse debere, ut sibi sit vita supplicium et mors solatium iuxta canonicas et profanas sanctiones. Et in huiusmodi testimonium presentes litteras scribi iussimus nostrique sigilli munimine roborari.

Datum et actum Poznanie decimo die mensis Junii sub anno Incarnationis Cristi millesimo trecentesimo septuagesimo secundo.

Presentibus nobilibus viris dominis et baronibus: reuerendo patre Johanne episcopo Poznaniensi, et Vincentio Poznaniensi, Preczlaó Kalysiensi palatinis, Laurentio Poznaniensi, Vincentio Gneznensi, Johanne Kalysiensi, Janussio Kaminiensi et Janussio Bechoviensi castellanis, Preczlaó Poznaniensi et Thomislao iudicibus, necnon baronibus nostris Cracouiensibus Dobislao palatino Cracouiensi, Raphaele castellano Wisliciensis et Johanne marschaleo regni Polonie et subcamerario Sandomirie et aliis quampluribus nobilibus fidedignis.

Eredetije bõrhártyára van írva, de a hártya közepén, a kipontozott helyeken kiszakadt vagy elrohadt s így ott négyszögletes lyuk támadt. Függhõ pecsétjének csak hártya szalagja van meg. Kivül egykorú kéztõl: *Super castro L(ubosz)*; késõbbi kéztõl: *1372. 10. Jun. Pogany* (t. i. család leveleibõl.) Eredetije a gróf Teleki-család gyõmrei levéltárában Pestmegyében. XXIII. lajstrom, 1. nyaláb, 17. szám.

Ha a függhõ pecsét le is mállott, az okírat hitelességéhez azért se férhet kétség, minthogy a felsorolt bírótársak ugyanazon idõben, sokszor hasonló sorban más okleveleken is megjelennek.¹

¹ *Doliva Péter*, elõbb krakói prépost, 1356. januárius 11-tõl 1374. febr. 14-ig volt poznani püspök (*Eubel*, Hierachia cath. I. 428.) Fõltúnõ, hogy a boszúálló Czarnkowi János fõesperes szent életének (piissimusnak) mondja e bíróját, lehet azért, mert talán õ vétette föl az ítéletbe enyhítõ körülményül, hogy János az elorzott királyi jelvényeket ájtatos czélra akarta fordítani. — *Vincze poznani nádor* ilyenül 1372. június 12-én is elfordul (Cod. dipl. Maj. Polon. III. 381.) *Preczlaw*, mint Lengyelország fõkapitánya és *calisi nádor* 1370. június 26-án. 1372-ben és késõbb (Cod. dipl. Maj. Polon. III. 354. 363. 375. 377.) — *Lórincz poznani várnagy* 1372. június 4. és késõbb is. Ugyanott III., 375—6., 377., 381. — *Vincze gnieznoi várnagy* 1372. június 14. (U. o. III. 377.) — *János kalisi várnagy* 1372. június 4. (U. o. III. 375—6. 381.) — *János kamini várnagy* 1372. június 14. (U. o. III.

Arról is kell még ejtenünk néhány szót, hogyan kerülhetett ez érdekes okirat Magyarországra? Némi útmutatásul szolgál e kérdéshez, hogy ez okirat a Pogány család leveleivel jutott a Teleky grófok gyömrői leveles házába. Czarnkowi Jankó a sok magyar közül, kik Nagy Lajos király, vagy idősb Erzsébet királyné kíséretében vagy egyébként Lengyelországban megfordulának, név szerint — ha jól emlékezem — csak egyet említ, Pogány Mihály vitézt, kit 1376. december 7-én, midőn a magyarokat gyilkolták Krakóban,¹ szállása pinczejéből kivonszoltak és nyomorútan megölték.² Ebből azt gyanítom, hogy idősb Erzsébet királyné a Pogány Mihály családjának kárpótlásul adta a halottrabló főesperestől elvett Lubosz várát és tartozékait, mely alkalommal az ítéletet, mint az adományozás jogforrását szintén ki kellett szolgáltatni.

A Telekyekhez pedig, mint Karácsonyi barátom értesít, úgy került ez okirat, mert a Telekyek azon ága, amelyiké a gyömrői levéltár, a dolhai (Máramaros m.) uradalmat kapta a XVIII. században és vele együtt a Dolhayak levéltárát. Az utolsó Dolhaynak neje volt a Máramaros megyében ma is honos Csebi Pogány család tagja: Krisztina.³

Végül szabadjon azon óhajtásomat kifejeznem, vajha találkoznék, ki a lengyel történelmi repertoriumot annyi ügybuzgalommal és szakértelemmel összeállítaná, mint ezt dr. *Margalits* Ede egyetemi tanár a horvát történelmi dolgozatokkal tette.

PÓR ANTAL.

377. 381.) — *János bechovi várnagy* 1372. június 14. (U. o. III. 377. 381.) — *Preczlaw poznani bíró* 1372. június 14. (U. o. III. 377.) — *Thomislaw kalisi bíró* 1772. június 14. (U. o.) — *Dobeslaw krakói nádor* előkerül mint ilyen (Monum. Polon. V. 49.) 1372-ben (Cod. dipl. Maj. Polon. III. 375—376 és Piekosinski: Cod. dipl. Cracovien. Eccl. II. 580.) — *Rafael vislicai várnagy* mint ilyen előkerül Monum. Polon. V. 50. — Cod. dipl. Cracow. Eccl. II. 589. — Cod. dipl. Maj. Polon. III. 383.: 1372. jun. 23. — *János Lengyelország* marsallját lásd Piekosinskinál Cod. dipl. Cracovien. Eccl. II. 584. — Megjegyzendőnek tartom, hogy idősb Erzsébet királyné az ítélet hozatala idején Nagy Lengyelországban tartózkodott: 1372. június 4-én Pysdriben, 12-én Gnieznóban, június 12., 13., 14-én Poznanban, június 15-én Gnieznóban keltez.

¹ Olv. *Erd. Múzeum* 1899. évf. 511. l.

² *Kronika Jana z Czarnkowa* Bielowskiánál II. 676. — ³ *Turul*, XI. 79.

A magyar mythologia classicus eposainkban.

(II. és befejező közlemény.)

b) Vörösmarty mythológiájának forrásai.

Már az imént mondottakban kezdtük megérinteni a kérdést, hogy mik voltak a forrásai Vörösmarty mythológiájának. Ilyen forrásnak jelöltük képzeletét, költői erejét. Most tovább fogjuk a forrásokat elemezni, mert a források felismerése után fog igazán nyilvánvalóvá válni: milyen és mennyi Vörösmarty magyar mythológiája.

Vörösmarty mythológiájának alapelve a dualismus, a jó és rossz összetűzése, küzdelme. Erre a gondolatra építi Vörösmarty egész mythológiáját. Az eszme a zend vallás eszméje, a pars mythológiából van átvéve. Ott fejlődött ki. Már Cornides,¹ de különösen Horvát János veszprémi kanonok igyekezett (Tud. Gyűjtemény 1817) a régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotjukról írott értekezésében bebizonyítani, hogy a magyarok ősvallásában a dualismus (isten-ördög) meg volt.

A mit az ethnographia s az összehasonlító mythologia ősvallásunkról megállapított, nagyon kevés s az is analogiás bizonyoságon alapúl. Csengeri Antal az Ipolyi mythológiájára írott recenziójában kifejti, hogy ez a vallás nem lehetett más, mint azoké a rokon népeké, a melyekkel a magyarság együtt élt. S az altáji népek vallását számba véve, arra az eredményre jut, hogy ez az ősi hit azon természet cultus volt, melyet legalsó fokán samanizmusnak neveznek. S az altáji népek ősvallásában többnyire előtérbe lépett egy főisten eszméje. De a

¹ Cornides porsismusát kiadója, Engel, elveti.

dualismus, kifejlődve, kialakulva nem volt, sőt kialakulóban sem. Ezt a véleményt elfogadja Marczali,¹ Szalay-Baróti,² Jankó János³ s számos mélyreható cikkében Katona Lajos is. Két dologban egyeznek ezek a tudósok. Egyik a módszer, a mellyel a kutatást végezni kell. A másik az, hogy ősvallásunkban a dualismus, a jó és rossz különválasztása meg nem volt. S most ránk nézve ez a második igazság a fontosabb, mert azt bizonyítja, hogy a Vörösmarty világnézete csinált világnézet a magyar ősi vallás szempontjából, idegen szellemi kincs, idegen világnézet.

Mythologia irodalmunkban a pars mythos dualismusát sokan igyekeztek a magyar ősvallás alkotó elemének feltüntetni. S Vörösmartyig épen, szívósan küzdöttek érte tudósaink. Így a költő kora tudományára támaszkodva, szerencsés kézzel⁴ nyúl ehhez a költőileg annyira szép eszméhez. Ormuzdból a Székely Haddurján át Hadúr, Ahrimanból Ármány lett.

Mennyiben ragaszkodott Vörösmarty Hadúr megalkotásában a perzsa vallás Ormuzdjához ?

E kérdésre a felelet nem nehéz. Tény, hogy Ormuzd-Ahura-Mazda az eredetiben a legfőbb értelem forrása, a mindenség

¹ Mill. történet I. k. 59—61 l.

² A magy. nemz. története I. k. 89—92 l.

³ Ethnographia XI. évf. 212 s köv. l. Adatok a samán vallás megismeréséhez.

⁴ Lehet, mondja Kemény Zsigmond (Emlb. Vörösmarty felett), hogy Vörösmarty Horvát István őstörténelmi kutatásainak ősvényén tévedt ezen dualisticus hitesezméhez ; de ha a tudományos kritika könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépészeti műérzéküknél fogva csak üdvözölhetnek őt azért, hogy botlott, s hogy hősköteményébe olvaszthatá azon spiritualisticus nézet és érzéskört, mely nyilvánulásaiban a keresztyénihez hasonlít. Hadúr a világrendet intézi ; Ármány csak a sátán szerepét viszi s kaczagányos apáink a romantika bűbajos körében sajtáságos kellemmel és otthoniassággal mozognak . . . Zalán futásának hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadúrnak és Ármánynak s nincs költő, ki ha a honszerzési, sőt még ha a hunkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be a természeti erők jelvényei helyett a jó és gonosz elvének személyesítését Hadúrban és Ármányban, (Tanulmányai II. köt. 364—5 l.). Kemény bírálata maig a legigazabban és mélyebben méltatja Vörösmarty mythologiájának értékét.

teremtője, fentartója és kormányzója, minden jónak kútfeje. Hatalma, ereje, nagysága az egész mindenségre kiterjed. Vörösmartynál ilyen egyetemes jelentősége nincs. De nem volt-e az bölesen gondolva, kérdi Toldy,¹ hogy a Jóisten a szüntelen csatázóknál és hontkeresőknél Hadistenné lőn s hogy ennek ellenistene is hadi alakban jelenik meg? S tegyük hozzá Toldy szavaihoz, hogy természetes a költő eljárása, hogy Ormuzd mint a hadak istene egyszersmind nemzeti istenné, a magyarok istenévé alakult át. Ennek következtében lényének, hatalmának egyetemessége a Vörösmarty kezében összezsugorodott. Lett belőle nemzeti isten, a hadak istene, a milyen szerepe Ormuzdnak csak közvetve található. Igaz, hogy Vörösmartynál is azt olvashatjuk, hogy Hadúr az emberek alkotója, erősebb minden lénynél s mindent tehet (229 l.). De ezek igazában csak ékeskedő jelzők. Szerepét, tetteit ha számba vesszük: akkor világos, hogy *nere* tulajdonságainak a legtalálóbbs jegye. Vörösmarty mythológiáját idegenből veszi. De elhagyja mythologia mély erkölesi, philosophiai világának útvesztőit s nemzeti alapon épít. A dualismus eszméjét, a jó és rossz küzködését nem az erköles vagy a philosophia végtelen szempontjából tekinti. Ha a dualisticus világnézetet a maga eredeti alakjában használja fel, eposa inkább vallásos, böleselő epos lesz, mely az emberiség sorsát példázza. De a jó és rossz eszméje Vörösmartynál nemzeti. Hadúr a magyarságot segíti, védi, érette küzd s diadalt arat; Ármány a magyarságot megtörni, összezúzni, elveszíteni igyekszik s maga omlik össze vereségében. Tehát a költő Ormuzd—Hadúr szerepét szűkebb körre, egy nemzetre szorítja, mert így kívánta eposa tárgya, így sugalta költői ihlete. S főként a harez istene ez a nemzeti isten. A görög Ares vagy a római Mars tulajdonságait még sem szabad keresnünk Hadúr szerepében, alakján, mert ezeknél általánosabbnak fogta fel a költő. Inkább Jehova vagy Mohamed hasonlíthatók hozzá.

Ha most már Hadúr alakját úgy vesszük szemügyre, a mint a költeményben nekünk megjelenik, nyomban észre vehetni, hogy a költő nagyon is emlékezett Homeros Zeusára. Vörös-

¹ Toldy i. m. 67 l.

marty anthropomorphismusa nagyon hasonlít a Homeroséhoz, különösen azokon a helyeken, a hol Hadúr fönségét rajzolja. De egyes kifejezésekben megtalálni a keresztyén anthropomorphismust is, a melylyel a keresztyén hit a maga istenének nagyságát, fenségét elképzeli s a lélek előtt szemlélhetővé teszi.

Ahrimán—Ármány ereje Hadúr hatalmával szemben megállani nem tud. Ormuzd diadalt vesz Ahrimánon, Hadúr Ármányon, a magyarság az ellenségen, a nemzeti jó az elébe nyomuló akadályokon. A költő tehát az eredeti tanhoz ragaszkodott, a mikor Ármányt legyőzeti. De Ármány szerepköre is szűkebbre szorúlt. Célja a romlás, a pusztítás, a megsemmisítés, de most épen a magyarság megrontása, tönkretétele. S ezzel szűkebbre fogta a költő Ármány¹ hatalmát is.

Vörösmarty Ármány alakjának a megrajzolásában, testi megjelenítésében mintához nem ragaszkodott. Olyannak rajzolta, a milyennek a rossz tudatában kiformálódott, a milyennek magyarjai képzelhették: fegyverrel, karddal, kopjával, íjjal, dár dával s vas tagokkal ruházta fel. S melléje adja még Zűr zavart s Félelmet. Ennek következtében Ármány physikai alakja tulajdonképen egy borzalmas, egy félelmetes harezosé, ki ellenséges és viharzó szenvedélylyel s emberi erőt meghaladó hatalommal támad. Mintha Árpád valamelyik alvó harezosának nyugtalan félénk képzelő ereje alkotta volna meg ezt az álomképet. Van Ármány alakjában bizonyos szertelenség, a mint szertelen a rossz valamennyi alakba öntése s van benne valami nyersesség, mint nyers volt Árpád harezosának a lelke, egész szellemi élete. Romantikus alak Ármány. Egyesíti magán azokat a hatásokat, a melyek megjelenésekor az egyes ember lelkét fogva tartják s így az okozat áll előttünk ok gyanánt feltüntetve. Semmi sem bizonyítja világosabban feltevésünket, mint magának a költőnek az eljárása, hogy t. i. Átkot, Zűr zavart és Félelmet helyezi Ármány kíséretébe.

¹ Megemlíjtük, hogy Munkácsi B. az ármányos kifejezésben ősi magyar mythologiai elemet lát s szerinte Ármány-Ahrimánt az ördög szorította ki. Az ördög szót illetőleg pedig régebbi magyarozatát elvetve úgy vélekedik, hogy az szintén ősi magyar szó, fogalom, legfőlebb iráni kölcsönzés. (Ethnographia. VII. évf. 221 s. köv. 1.)

Honnan valók ezek az alakok?

A költő képzeletéből. Igaz, az egyetemes eszmekészletben gyakran előfordúlnak ilyen s hasonló megszemélyesítések vagy metaphorák.¹ De itt költőnk szabadon járt el. Ármánynak, a gonosznak hatására keletkező érzések közül e hármat önállóan megszemélyesítve tünteti föl. S csakugyan van-e vészesebb érzés a harcros lelkére nézve a félelemnél, zűrzavarnál vagy az átoknál, mely megköti, lenyűgözi a leghősibb elszántságot is? Vörösmarty e három fogalmi megszemélyesítést szabadon, de kiváló költői s lélektani érzékkel a maga képzeletéből teremti elő.

Éjjel és Hajnal szintén ilyen fogalmi megszemélyesítések. Megtaláljuk népmeséinkben gyakran,² meg a Kalevalában, a hol Hajnal az Ej felesége. De megtalálhatók a classicus mythologiában is s valószínű, hogy inkább a classicus mythologia hatását kell keresnünk, mint népmesei emlékeztést vagy flnn tanulmányok eredményét.

A magyar meseköltészet tündérvilága elég népes és gazdag s kivált Erdélyt tünteti fel a tündérek lakóhelyének. Mindazok, kik ős vallásunk nyomait kutatták, egyetértének abban, hogy a tündérvilág ősi hitünknek eredeti alkotása, de azt is megjegyezték, hogy a tündérek túlnyomólag nők, sőt Kandra Kabos³ szerint mindnyájan kizárólag nők. Bármint áll is a valóság, tény, hogy Vörösmarty Nemtője is, délszaki tündére is férfi. Mindkettő ragyogó fantáziával s kelet buja képeivel van megalkotva. S habár a délszaki tündér a költő egyéni érzésének hordozója, annyiban mégis népmesei alak, hogy kalandokba keveredik, szerelembe esik földi lény iránt s ennek következtében elveszti örök ifjúságát, el életét s szétoszlik a híg levegőbe.

Szintén népmeséinkből ismeretes a csodaló (Vörösmarty-nál Tomboli), a tündér beszélő lova; beszélni, sőt jósolni is tud. Tomboli népköltészeti voltára már Erdélyi János rámutatott. Bizonynyal sikerült alakja a Zalán mythológiájának. A classicus mythologiában elő nem fordul. Talán keleti örökségünk.

¹ Félelem Horváth Ádámnál is előfordul megszemélyesítve, de a görög Arest is kíséri s Φοβος a neve.

² Benedek Elek: Magyar mese és mondavilág I. k. 36. l.

³ Kandra Kabos: Magyar mythologia 137. l.

Még röviden megemlítjük, hogy a Zalán futásában az istentisztelet szokott módja az áldozat, a mit táltosok végeznek. Ebben az akkori történetírás sem tévedett. Az állati áldozatról tanuskodik Theophilactos Simocatta is. Az áldozatnak tűzzel való összekapcsolása szintén helyén való, mert hisz őseink első sorban vagy tán mindenek felett a tüzet imádták.

E megjegyzések egyszerű adalékok, mert Vörösmarty mythológiájának nem lényeges alkotó elemeire vonatkoznak.

Ezekben igyekeztünk rámutatni a forrásokra, a melyekből Vörösmarty eszmét, mintát vett magának mythológiája megalkotásához. A legfőbb s leggazdagabb forrás a maga izzó, tüzes s érzelmekkel telt költői ereje, csapongó képzelete.

c) Eredmények.

Röviden összefoglaljuk az elmondottakat.

Fejtegetésünk folyamán érintettük, hogy a Zalán futása a kor s költője lelkének szükségletéből fakad. Jótékony politikai tett volt, mely a Vörösmarty szívét is megkönnyíté. Majd fejtegettük, hogy Vörösmarty mythológiája nincs szoros összefüggésbe hozva magával az epos tárgyával. Innen származik egyrészt, hogy ez a mythologia sovány, szegényes, habár a főok mégis az, hogy a tudomány is csak sejtésekkel, csak jóhiszemű álmokképekkel tudta a költőt segíteni, támogatni.

De a költő, dicséretére legyen mondva, tárgyának megfelelő mythológiát alkalmaz. E tekintetben a Székely Sándor kezdte ösvényen halad tovább s emelkedik a magasba. A pars mythos dualizmusát teszi mythológiája középpontjává. Ormuzd-Haddurból költi a magyarok nemzeti istenét Hadúrta, Ahrimónból Ármányt. A pars mythos isteneszméjének megrajzolásához anyagot találhatott itt-ott a magyar szólásokban (istennyila, ármányos), de leginkább a classicus népek mythológiájának főistene állott előtte minta gyanánt.

A két főistenen kívül más mythosi alakokat is teremt. Ezek a szellemek, leginkább Ármány kísérei, a megriadt emberi szellem alaktalan képzelei. Mintát hozzájuk részint az egyetemes eszmekészletben, még inkább a romantikus eposokban vagy

a magyar mesékben talált. A külsőségekben (szertartások) felhasználta kora tudományának tanítását.

Ha most már arra a kérdésre akarunk felelni, hogy *Vörösmarty mythológiájában mi van a magyarok ősvallásából, fájdalom, azt kell mondanunk, hogy igazában véve semmi.* Nem rokon, de idegen faj vallásából veszi az alapelvet. *Nem a rokon turánság, hanem az árja népek hitéletéhez fordult* s oly világnézetet hirdet, a melyik akkora fejlettségű népnél, mint az ősz magyar, kialakulva egyáltalán nem volt, sőt az sem bizonyos, hogy a kialakulás első fázisa, a jó és rossz különválasztása megtörtént. A megalkotás részleteiben pedig keresztyén és classicus mythologiai emlékezések s irodalmi hagyományok vezetnek; a magyar szellem alkotását alig veszi számba.

De mikor az igazság keresésében ezeket a negatív eredményeket megállapítjuk, számba kell vennünk a költő korát s az összehasonlító mythologia akkori állását is.

Mit tudott Vörösmarty s kora őseink vallásáról?

Még ma is keveset tudunk; csak az a megállapított tény, hogy miként kell a kutatásnak tovább haladnia, csak a módszer ismerjük, a melylyel e kérdéshez hozzá nyulhatunk. S kérdés: jutunk-e valaha elfogadható, biztosan megálló igazságokhoz, habár a módszer ismerjük is? Vörösmarty idejében még a módszer is dadogó gyermek volt. A képzelet, merész föltevések és ábrándok vezették a tudományt, melynek különben az igazság megállapítása mellett fontosabb ezélya volt a magyar név fényének ragyogóbbá, tündöklőbbé tétele. Így hát csak természetes, hogy egy költő képzelete kincseit hozza napfényre. Hisz ugyanezt tette a tudós is! Soha jobban nem érezzük a szükségét annak az igazságnak, hogy a műalkotást a maga korának szempontjából kell első sorban méltatnunk, mint épen a Zalán futása tárgyalásakor. A húszas évek magyarja, ki szerte nézett s nem lelé honát a hazában, ez a magyar égi szózatnak üdvözölte diadalmas Árpád s hadi dicsőségének énekét, hirdetését. S annál édesebb volt öröme, minél inkább átengedte magát a költő által a dicső múlt emlékezetének, a mikor igaz magyar élet virúlt. *Mert a költő, mit képzelete megragadt s a mit az idegen mythológiában alkalmasnak talált, azt igyekezett*

eredetivé tenni, ősi magyar kincscsé átalakítani, nemzetinek feltüntetni. Vörösmarty mythológiája nagyrészt magyarított, szerzett mythologia. Ám Vörösmarty mégsem volt oly merész, mint Debreczeni, a ki a pars mythost egyszerűen a magyarok ősválásának tekinti. Vörösmarty érezte, hogy ez a valóval merőben ellenkezik. Ezért magyarít a neveken s egyáltalán egész mythológiáján. Mekkora szerencsével, minő eredménnyel? Erre nézve idéztük Kemény Zsigmond találó szavait, a melyek, azt hiszem, az általános vélekedést, mindnyájunk nézetét, a nemzet gondolatát és itéletét tartalmazzák.

S a Vörösmarty alkotásának ereje, fénye, még szembeszökőbb, ha azt a fejlődést tekintjük, melyet nála Székely Sándor után összes epikusainkkal szemben tapasztalunk. Magyar mythológiát alkot a maga eszközeivel. A Székely újjmutatásán megnépesíti a magyar mythológiát, olyan alakokat teremt, kik igazi fenséges benyomást keltenek s a magyar lelket és gondolkodást fogva tartják, uralják. Mythológiájának alapeszméjével oly szerencsés gondolatot olvaszt be tárgyába, a mely költőileg, aesthetikailag művének nagy sikerét még fényesebbé, még ragyogóbbá tette . . . A huszonöt éves ifjú nevét kitörülhetetlenül beleírta a magyar faj történetkönyvébe.

III.

A nemzeti mythologia Debreczeni Márton Kióvi csatájában.

a) Hogyan alkalmazza Debreczeni a mythológiát?

Vörösmarty igazi lyrái tehetség. Valamennyi költői alkotása tanúbizonyságot tesz arról, hogy őt a természet kiválóan a lyrára hívta el. A Zalán futása is egy fenséges óda. Nem ringat el a múltba, mert maga a költő is *inkább csak érzi, mint érti ezt a múltat.* Szívén, érző nagy lelkén keresztül jut hozzánk, a mi szívünkhöz a régi dicsőség. Tanúságért, a ragyogó példákért fordul hozzá, lelkesíteni akar s tette ébreszteni, azaz *a múltat a jelenhez való viszonyában s nem önmagában éli át s láttatja.* Ennek következtében nem merül el a múltba. Egyéni

érzése, hazafias fellángolása, szíve ismételten megnyílik s vét az epikai nyugalom, az epikai tárgyilagosság ellen. Mythológiáját nem tudja tárgyával, hősei küzdelmével szervesen összefűzni. Az isteni hatalmak szereplése s a hősök küzdelme akár külön is választható egymástól. Ebben rejlik egyik oka (a mythos s a monda soványsága mellett) annak, hogy Vörösmarty mythológiája szegényes.

A Kióvi csatában is vannak lyrai részek; még több benne a reflexio, az okoskodás, az elmélkedés. Egészben véve mégis meg van a kellő obiektivitas, az annyira szükséges epikai nyugodtság. Debreczeni el tud mélyedni tárgyába s azt mint egészet látja s beszél el. *Obiectiv szellem*; tisztán a múltban él s nem állítja viszonyba a jelenhez. Istenei nem képzelt alakok, de valósággal intézik az emberek sorsát. Súlyuk az emberi életben változatos tetteknek s eseményeknek a szülője. Mythológiája gazdag és változatos, mert művének tiszta epikai alap gondolatot ad, hőseit az isteni akarat megvalósítóinak tünteti föl. A felsőbb hatalmak akarják, hogy a magyarság Attila dicső örökét elnyerje, de csak úgy, ha életrehivatottságát megbizonyítja. A Kióvi csata nem egyéb, mint bizonyágtétele ez életrehivatottságnak, hogy t. i. Árpád s népe rátermett Attila örökére s van erő benne annak megtartásához. (Lásd bővebben erről az Erd. Muzeum 1903. évi IV. füzetét.)

A próbatételt Ormuzd kívánja s ő is ad erre alkalmat. A jól megindított eselekvény fejlesztése is sikeres. Árpád valóban eposi hős, az egyetemes eszme, az isteni akarat bajvívója az igaz ügy védelmében s új hazára való törekvésében egyaránt. Minthogy népével együtt az isteni akarat megvalósítására van elhíva, természetes, hogy a felsőbb hatalom a maga hőséneke megvédésére, akaratának biztosabb megvalósítása végett, a mikor szükség, egéből alászáll s a világrendet tetteleg intézi. A Debreczeni istenei nem véletlenül ugranak elő a költő akarata szerint, hanem mint a tettek igazgatói a tárgy elhatározó és fontos mozzanatainál belső szükségből döntő szerepet végeznek. S természetes, hogy a hős s a választott nép istenségeivel folytonosan érintkezik, hogy istenségeik ereje lelkük mélyéig lehat. Segítő vagy sujtoló kezük mindig ott pihen az emberek vállán. Szóval

a Kióvi csatában az ember lelke az isteni akarattal együtt nyilatkozik meg. Így Debreczeni teljességében igyekszik adni azt az epikai világot, a melyikben, mint Erdélyi kívánja, ott kell, hogy legyen az ember, mint a természet alkotása, mint physikai tény, mint egy nemzeti eszme és erkölcsi világ működő atomja. Kell bírnia egyéniséggel, mely jó tulajdonokból, szenvedélyekből s gonosz indulatokból van összetéve. Egész világot, egész életet, egész nemzetet, egész embert igyekszik rajzolni Debreczeni s nem pusztán egy harezos népet, mint Vörösmarty. Ennek következtében, bárha a Zalán futása tárgya történelmileg sokkal fontosabb, mint az epizódszerű Kióvi csatáé, mégis a Debreczeni műve tűnik fel teljes egésznek s nem jelenetnek.

Teljes egésznek érezzük a Debreczeni alkotását, mythológiáját azért is, mert nem csupán a testi létet hozza kapcsolatba az istenvilággal, hanem mert a síron túl is életet rajzol, mert teljes világnézetet ad. Az egyén, az ember nem hiába, nem céltalanul küzd: tettéért jutalmat nyer vagy bűnhődik a síron túl. Láthatóvá tesz a költő egy olyan világot, a melyet kiki homályos sejtéssel el-elképzel s a mely abban az időben, az ős magyar életében még hathatósabban, még elevenebben, még közvetlenebbül nyilvánult meg. Tehát Debreczeni elkerüli azt a hibát, a melyért Erdélyi a Vörösmarty mythológiáját hiányosnak, szűkkörűnek találja.

Ismételjük, hogy a Debreczeni mythológiája gazdagabb, változatosabb s határozottabb, mint a Vörösmartyé, mert Debreczeni el tud mélyedni a múltba s azt objective beszéli el. Az istenség s az emberi lélek, az emberi tettek között szoros egyseget teremt.

b) Debreczeni magyar mythológiája.¹

Debreczeni mythológiájának gazdagsága nemcsak abban nyilvánul, hogy a felsőbb hatalmak szerepét egyesítette hőseinek küzdelmével s így az emberi életet az isteni hatalomba vetett hit sokágú szálával átszötte, hanem abban is, hogy több az istenség, több a mythologiai alak, mint Vörösmartynál.

¹ Minthogy feladatunk a magyar mythologia vizsgálata s tisztázása, nem foglalkozunk a Debreczeni germán és szláv mythológiájával. Itt-ott érintjük, kivált a végeredmény megállapításánál.

A puszta dualizmus eszméje őt ki nem elégíté. Elfogadja ugyan s belehelyezi ő is a magyarok vallásába, de nem alapelvnek, nem középpontnak. Nem is Hadúr és Ármány, hanem Ormuzd és Ármány képviseli a dualismust.

A gonosz istene Ármány; istensége öröktől az éjszakának s gazdag kútfeje minden romlásnak. Az emberi nem gyásza s könnyhullatása az ő öröme. Az Olt mellett kopár hegytetőn áll vára. Ott bálványa s oltára, melyen sokszor omlott az emberi vér. Maga a föld gyomrából előbújva pokolbeli megnyugvással nézi, mint csorog oltárán a vér a hörgő keblekből. Egykor nagy küzdelme volt Ormuzddal, ki diadallal zárta le az éj örökös kebelébe. De Ármány valami esuda-állat véréből ivott s bosszusan széttördelé tömlöcze zárait. Ormuzd kénytelen volt a kiszabadúlttal megosztani birodalmát. Ez idő óta az éj az ő birodalma, azaz csak a sötétben van hatalma. Ekkor a fagyos éjszakai föld üregébe magas oszlopokra magának várat épített. Ott ül most csontszékén. De ha megjön az est, hegynagyságú fejét a földből az égig emeli s az alvó földet tág ölével átfogja. Hatalma az éjben sem korlátlan, mert Ormuzd csillagaival fényt terjeszt, a mi gyöngíti erejét. Hanem azért sok csapást küld a magyarokra: elpusztítja Árpád képében Terzán lakát s ezzel a békét megtöri; a fogoly Szabolesnak a kétségbeesés alakjában jelenik meg; majd ismét Tamira képében emlékezteti adott szavára s mégis kiviszi, hogy Szabolesot száműzik. Eltöri a zászlót Bulesu kezében s vést jövendőt Árpádnak Tarkán levágott fejébe szállva.

Ám Ormuzd Ármánynak minden kísérletét megakasztja, meghiúsítja, mert teljesen a magyarok pártján áll s mert ő védelmezője a jónak. Ormuzd szintén öröktől való isten; főhivatása Mitras akarátának a teljesítése vagy közvetítése és Ármány hatalmának a gyöngítése. Diadalmasan küzdött volt meg a gonosz szellemmel, de mióta kényszerült birodalmát vele megosztani, sokszor kell újra meg újra erejét, hatalmát ellene fordítania. Ő jövendőtli meg Árpádnak Kurzán által, hogy sok vérontás után Attila örökét elnyeri. Majd Álmos képében felrázza az alvó Árpádot, hogy az ellenség orvtámadásától megmentse; később pedig elaltatja, hogy Uldár eselvetéséből kime-

nekülhessen. Ő emeli az égbe Árpád lelkét s elébe tárja a múltat, jelent, jövőt s a síron túli életet. Ő küld vitézségnek lelkét Szabolcshoz, hogy elalélt bátorsága s nagy ereje ismét visszatérjen. Tetteivel legtöbbször a Mitras akaratát hajtja végre.

Mitras tehát felette áll Ormuzdnak, mert Mitras, ha hozzá esdekelnek, sohasem személyesen, de Ormuzd által teljesíti az emberek kérését. Mitras a világosság istene. Ragyogása élteti a természetet. Tőle van a földön minden kegyelem; mindent tud és így a gonoszt előbb-utóbb megbünteti. Éjjel arany palotájában nyugszik balzsamos szellők lengései között s hajnalhasadásakor újultan kezdi pályafutását. Erejét féli Ármány.

E három istenség a Debreczeni mythológiájában összefüggő egységben jelenik meg. Mitras a fény, a kegyelem istene a leg-hatalmasabb. Alatta áll Ormuzd, a megsegítő isten, a jó védőszellem, a ki ellen Ármány, a gonosz szellem, a sötétség fejedelme küzd. Ennek következtében a Vörösmarty dualismusa Debreczeninél a monotheismusban csúcsosodik ki. Meg van itt is a dualismus eszméje, de összhangba hozva egy magasabb felfogással: a monotheismussal.

A jó védő istene Debreczeninél Ormuzd, az az Isten, a melyik mintaképe volt a Vörösmarty jó istenének, Hadúrnak. Egészen a magyarok pártján van. A harc istene ő, ki Ungót Árpádhoz vezet. Felfedi Szabolcsnak a titkot Attila kardjáról s buzdítja, hogy szerezze meg s tegyen nagyokat vele, mint nagy. Csinavárban lakik.¹ Onnan nézte égi gyönyörrel nagy hőstét Attilát, kinek megöléséért átka nehezedik Rékára. Hadúrnak a költő nagyon halvány szerepet ad, úgy hogy az ember nem tudja, minő viszonyban van a többi istenekkel. Nincs biztos alap arra nézve, hogy vajjon különálló istenségnek tartasuk, vagy pedig olyan alsóbbrendű istennek, a ki függ Mitrastól, mint pl. Ormuzd. Tény, hogy szerepe külön áll, s hogy Szabolcsot Attila kardjának a megszerzésére buzdítja, a miről sem Mitras, sem Ormuzd, sem Ármány nem tud semmit. Ennek következtében nincs beillesztve abba a világnézetbe, a melyiket Mitras és Ormuzd képviselnek. Bizonyos, hogy Debreczeni Hadúr

¹ Csinvat, csinevat, magyarosan Csinavár, a váltság hídjá. L. Széchy K. Debreczeni Márton életrajza CCXXVI. l.

mythosát tovább fűzte volna s teljesebbé téve befejezi, ha műve nem maradt volna töredék. Így azonban Hadúr mythosa is külön álló töredék. Egyáltalán nehezen egyeztethető össze a Hadúr (Attila) kardjához fűződő mythos épen a költemény töredékes voltánál fogva. Mert mi szükség van a Debreczeni mythológiájában a german Odinra? Hogyan és miért jutott Hadúr kardjának a birtokába? Való, hogy Odin a kióviaknak, mert Oleg az Odin-cultust megsemmisítette, ellensége s megdicséri Szabolcsot, a mikor megtalálja Attila kardját s inti, hogy siessen vissza a magyar táborba. Sem Hadúr, sem Odin szereplése világosan nem áll előttünk. Ha a költő kidolgozza művét s Árpád és a magyarok vándorlását Hadúr kardja által összeköti a hunhagyományokkal, Attila birodalmának romlásával, a melynek feltámasztása s így Árpád vállalatának sikere e kard bírásától függ: akkor kétségtelen, hogy Hadúrnak s Odinnak határozottabb, teljesebb szerepet ad. Így azonban különálló, töredékes a mythosuk.

De így is szembetűnő a Debreczeni mythológiájának gazdagsága a Vörösmartyéhoz képest. De nem csupán számban, a szerepek határozottabb kidomborításában, az istenvilág s az epos tárgyának szorosabb egybekapcsolásánál fogva gazdagabb ez a mythologia, hanem azért is, mert tanítja, hirdeti a sírontúli életet, a lélek halhatatlanságát. Ennek a szemléltetése végett alkot egy sírontúli világot, a mi Vörösmartynál teljesen hiányzik.

Nevezetesen Ormuzd felemeli Árpád lelkét s láttatja vele Pannoniát, Attila örökét, a melyért eped. Aztán a napkör állatjegyei fölé bájos térre viszi, melyet két drága smaragd oszlopon nyugvó vár kerít. A bal felől levő a jövő vára; felette ül az égi remény. A jobbra eső a mulandóság vára; tetején ül a gyászfátyolos bánat. A két vár fokát tükörhíd kapcsolja össze. Ebben a tükörhídban látszik a jelennek a képe, mely fölött az ingó sors ül felhő székén s oszt áldást vagy átkot. Ez a sors megfoghatatlan agyafurt lény: bűnt s érdemet összezavar. Jusson százszor céljához, mégis örökké zugolódo átkokkal terheli mostoha sorsát s nyomorúlnak mondja magát. Méltán, mivel ő az.

A híd közepén a Mindentehető dísztrónja ragyog. Ő a legelső s a legvégső az okok között. Még nem volt az ég boltja világokkal megrakva, még tehetetlenül szendergett az idő a zürzavar éji kódében: ő volt. S ha a mindenség összeomlik s kialszik: ő lesz, mert örökkévaló.

A mulandóság várában szívborzasztó a esend. Itt leomlott várak, oltárok, bálványok s ledöntött fejedelmi lakok hirdetik a mulandóságot, az élet elnémulását, megszakadását. Itt látja Árpád Leventát. Odább a boldog lelkek lakása, hol örökös a kikelet, örökös a hajnal. Itt van a többek közt Balomér, itt Attila, Réka, Kurzán s Álmos nagy lelke, kikhez Árpád beszél, s a kik őt bátorítják s bizonyossá teszik ezéja sikere felől. A jövő várának kapuját két mérges oroszlán őrzi. Milyen a jövő? Fölemelő, életadó; majd meg földre sújt s életet öl. Ott van a királyi páleza mellett a koldus botja. Itt látja Árpád Magyarország történetét Mátyásig.

A sírontúli élet rajzában s egész mythológiájában. Debreczeni szinte kifogyhatatlan a legkülönbözőbb istenségek előhozatalában. Nagy fogékonysággal, különös szeretettel beszél az emberi lét problémájáról számtalan rövid reflexióban, de egészen önállóan is. Többször említi, hogy az ember életében a sors, a vakeset, a végzés uralkodik. A sors, a mint Árpád égi utjából tudjuk, ott lebeg a jelen felett. De előzőleg a VII. énekben önállóan is megrajzolja. Nevezetesen túl az élettengen van az élet végső kikötője. Minden ide jut, mert elhal és megszűnik. A lelkek itt alusznak; indulatok nem háborgatják. Egyenlő itt minden; gazdag itt a koldus, mert nincs kívánsága; szegény itt a gazdag, mert semmije sines. Itt lakik a végzés. Baljából az életkoczkák hullanak alá a halál ölébe, a kinek itt van koponyaváza s a ki egyideig a bűnt átok s az erényt áldás nélkül ugyanazon sírba temette. De a sors, a végzés az emlékezést küldé el jutalmazni az érdemeseket s büntetésül az erkölestaposóknak. Az emlékezés mérlegén csak a nemes érzésnek, gondolatnak s nagy tetteknek van súlya. A jók sírhalmán a csillagos éj pompájában jelen meg s zord éjjel takarja a gonosznak átokkal terhelt temetőjét.

Debreczeninek több érzéke van a csodás elem, a monda

alkalmazásában is. Nincs eposának nevezetesebb mozzanata, a hol istenek, tündérek, csodás lények s isteni hatalommal felruházott emberek ne működnének. Minden emberi vállalkozásnak természet felett való erőik adnak eredményt: sikert vagy sikertelenséget. Mert az isteni hatalom a Kióvi csatában a Debreczeni felfogása szerint a hősök, a magyarság életében közvetlenül nyilvánul. Az isteni hatalom közvetlen megnyilatkozásának a következménye a Réka csodálatos sorsa s az a számtalan kaland, a melyiken a Hadúr kardját kereső Szabolcs megy át. Itt-ott érint egy-egy hun vagy magyar mondát is kivált Árpád álomlátásában. Beszél a Lehel csodáserejű kürtjéről s leírja az isten kezétől faragott esküpotharat, melynek oldalain az ősi mult egyes jelenetei voltak láthatók s a melyet a magyarság földre borúlva tisztel.

Nem is vizsgálva Oleg, illetőleg a Kióviak mythológiáját sem a Mindentehető, Mitras, Hadúr és Odin képviselte cultus érintkező pontjait, egymáshoz való viszonyát, az elmondottakból is világosan kitűnik a Debreczeni mythológiájának a gazdagsága, hogy ne mondjuk tulságos gazdagsága, tulságos tömörsége. Mert a Debreczeni magyar mythológiájában nehéz, sőt lehetetlen az egységet, az összhangot megtalálni. Pedig e nélkül nincs egységes világnézet, életképes vallás.

A Debreczeni mythológiájának csúcsán Mindentehető áll, a legelső s utolsó az okok között. Magassága a mindenség fölött eszményi, megfoghatatlan. Az emberi életet a sors, a végzés méri ki s szabályozza, a halál eltemeti s az emlékezet megjutalmazza vagy megbünteti. Ámde ott van Mitras, a világgóság istene. Tőle van minden kegyelem a földön. Kegyelmenek szolgál Ormuzd a jó védője Ármány ellen a gonosz szellem ellen. Nyilván nagy az ellentét, áthidalhatatlan az elválasztó űr Mindentehető és Mitras között. Hát Hadúrnak mi a hivatása ebben a világnézetben? Ezt a költő ki nem fejt; kétkedésben zavarban hagy. Zavarunk nőttön növekedik, ha Odinra gondolunk. Nincs egység, nincs összhang. Milyen viszonyban van a sors Mindentehetőhöz s mindkettő Mitrashoz, Hadúrhoz, Odinhoz? Bizony sok az ellenmondás, sok az isteni hatalom ebben a mythológiában. Ezek a zavaros ellenmondások, ellen-

tétek ki nem egyeztethetők, összhangzó egységbe nem hozhatók. De érhetőkké válnak, ha vizsgáljuk a Debreczeni mythológiájának a forrásait.

c) Debreczeni magyar mythológiájának forrásai.

Debreczeni is újított a Vörösmarty nyomán. Szintén melőzi a megszokott isteneket s nemzeti mythológiát törekedik alkalmazni. Nagy társánál szerencésébb abban, hogy tárgyát és mythológiáját szoros egységbe tudja fűzni. De, Arany szavai szerint, minden újítás túlzással jár. Az újításnak a túlzása és tévedése a Debreczeni mythológiájában is megvan, mert nem egységes alapon épült fel. Nem egyetlen forrásból alkotja meg, hanem idegen fajú népeknél is, későbbi vallásos eszméknél is kereskedik.

Megtartja a Székely-Vörösmarty Hadurát, a harez istenét, azt az istent, a kit scythák csakugyan tiszteltek, a mint Herodotos említi, de a kinek létezését Hunfalvy Pál¹ tagadja. Nincs helyén vitatkoznunk a Herodotos állításának valódisága felett, mert Debreczeni Hadúrt Székelytől, illetőleg Vörösmartytól vette át. A míg Vörösmarty Hadura nemzeti isten, a magyarok istene, addig a Debreczenié egyszerűen istenség határozott nemzeti jelleg nélkül. Ez a különbség a két Hadúr között. Lehet hogy határozott nemzeti isten vált volna, ha a költő művét teljesen kidolgozza. Magyar mythologiai elemet ismerünk fel a Lehel kürtjében, Réka történetében, a melyet azonban Debreczeni a maga felfogása szerint újra költ. Magyar mondai hatás nyilvánul az eskü-pohár rajzában. Meglehet, hogy a Sándorcsalád birtokában levő állítólagos rabonbán eskü- vagy áldomás-pohárra gondolt. Ukkon pohara akkor még ismeretlen volt.

Ezzel már Debreczeni is ott hagyja az egyetlen helyes területet, a magyarság, vagyis inkább a rokon népek mythológiáját, csodás regéit. Átmegy a perzsa vallás területére, a hol Vörösmarty a dualisticus világnézet szép elvét találta, a mit aztán képviselőivel együtt nemzeti szempontból hazafi lélekkel rajzolt meg: magyarnak, nemzetinek tüntet föl. *A Debreczeni eljárása egyszerűbb is, merészebb is. Ő a perzsa vallást isteneivel*

¹ Nyelvtud. Közlemények XII. 1. 70. 1.

együtt az ős magyarság vallásának veszi, a perzsa világnézetet egyszerűen ősi nemzeti világnézetnek tartja. Vörösmarty után a gonosz istent Ármánynak nevezi s így legalább Ahrimán nevét magyarrá tette. De Mitras és Ormuzd egyszerűen magyar mythologiai istenek. Annyi változtatás van, hogy Debreczeninél az eredetiben gyengébb Mitras a hatalmasabb, a főbb isten. De ez a változtatás tulajdonképen egyszerű névesere s költői szempontból súlya épen nincs. Maguk az alakok, az istenségek olyanok, mint az eredeti vallásban.

Perzsa mythologiai elemekből van összeállítva a Debreczeni tulvilága is. A perzsa hit szerint a lélek halhatatlan. Úgy képzeltek, hogy a halál után mind a jó, mind a gonosz lelkek keskeny hídra lépnek. A jók a hídon át bemennek a paradicsomba. A gonoszok a mélységbe zuhanva megkapják bűneik büntetését. Debreczeninél is Orton szelleme hasztalan igyekszik a hídon tulra jutni; a híd közepén elszédül, tántorog s átkot szórva gyors rohanással zuhan alá az örök éj birodalmába. Ime a Debreczeni mythológiája, a magyarok mythológiája tulajdonkép a perzsaké. Különbség az, hogy az eredeti hit szerint a híd közepén ragyogó székben Ormuzd ül, Debreczeninél pedig Mindentehető.

Ez a Mindentehető a keresztyének istene, kinek nem volt kezdete s nem lesz vége. Ő a legelső s legvégső ok, a miben kétségtelenül több a philosophia, mint az odaadó hit. Kezdeté nem volt — mondja a költő. Ez is mutatja a keresztyén hatást, mert hisz a pogány istenségeknek, mint legfényesebb királyoknak, van tündöklő származási táblázatuk. S keresztyén hit, keresztyén gondolkodás szülötte a jövődők várán székelő remény, a multakén borongó bánat. De a remény és bánat leírása valóban csak szemléltető kép. Elvont fogalom coneret megjelenítése. Modern keresztyén, sőt kálvinista felfogással, gondolkozással szemlélteti a sorsot, a végzést, a halált s az emberélet szerepét.

A sírontúli élet megrajzolásában az eredeti forrásból, a perzsa mythológiából inkább csak a külsőségek találhatók meg. Mert a hogy Debreczeni hirdeti és tanítja a lélek halhatatlanságát, a jó jutalmát s a bűn büntetését, úgy a keresztyén val-

lás nyugtatja meg az emberi hitet. Hogy mennyire mintája Debreczeninek a keresztyén vallás, mutatja az is, hogy nem Mitrast teszi a középpontba, hanem a keresztyén istent s hogy keresztyén felfogással keresztyén hitfogalmakat, a bánatot, reményt, az emlékezetet személyesíti meg.

Természetes, hogy a részletekben, a kifejezésekben sokszor megnyilatkozik a költő képzelő ereje is, de megnyilatkozik a tanulmány is. Árpád ép úgy látja háza s nemzete történetét, mint Vergilius Aeneasa a maga családjának, a maga nemzetének a történetét. Tamira csak úgy panaszkodik viszonzatlan szerelmében, mint hasonló sorsú társnői a romantikus eposokban, a kiknek ősmintája Ovidiusnál gyakran hullatja könnyeit. Vagy ott van a Tarkán levágott beszélő feje, a mi szintén tanúskodik, hogy Debreczeni műfajából az eposokból sok czéhbeli fogást megtanult.

Debreczeni egész mythológiája kétségkívül alapos tanulmányozásról s rengeteg ismeretről tanuskodik. Ismeri műfajának módszerét, hagyományos, megesontosodott fogásait s műfaja teljes ismeretével perzsa, scythia és keresztyén elemekből rakogatja össze nemzeti mythológiánkat, a melyből nem felejt ki egészen a magyar mondák anyagát sem. De a különböző s jobbára idegen forrásból vett elemeket csak egymás mellé rakja, összhangzásba, egységbe nem hozza, nem hozhatja. Az egységre, az összhangra, az ellentétes elemek kiegyenlítésére való törekvés sehol sem tapasztalható. S épen a források ellentétes volta miatt eredményre nem is igen vezetett volna. A Debreczeni mythológiája az epos tárgyával szoros összeköttetésben, egységben áll, de nem épült egységes alapon, nem hirdet egységes világnézetet. Gazdagsága, változatossága mozaikszerű. A költő sokfelé kereskedett, minthogy anyaga nem volt, s a talált anyagot, a hogy kapta, úgy hagyta. Az ő magyarja most babonás, vakhitű s hitében istenének magát egészen átadja. Majd eleven eszű keresztyén pap s sokszor oly hideg nyugodtsággal beszél a sorsról, végzetről, végokról, mint a legmodernebb philosophus. Ennek következtében a *Debreczeni magyar mythológiája nem egységes, de nem is magyar*. Vörösmarthy mythológiáját megmagyarosítja, mint Otrokócsi Foris Ferencz vagy Horváth István ma-

gyarrá igyekeztek tenni az egész világot. Debreczeni alig változtat valamit, egyszerűen magyarnak veszi, nemzetinek tünteti fel, mint a hogy Dankovszky szláv eredetűnek vesz számtalan olyan magyar szót, a melyik a magyar nyelv ősi szókinéséhez tartozik. Csakhogy természetesen Debreczeni jóhiszeműleg jár el, míg Dankovszkyt mellékes czélok is hajtották elméletére.

Mert természetes, hogy a Debreczeni merészségében, tévedésében czélzatosságról, hódítási szándékról szó sem lehet. Kritikátlan eljárásának az oka az, hogy a tudomány sem adott neki biztos útmutatást, hogy a tudomány is csak dadogó gyermek volt, ha nemzetünk mythológiájáról kellett szólnia. Sőt biztos, tisztázott, megállható eredményt ma is keveset tud felmutatni. Nincs okunk csodálkozni azon, hogy a költő Debreczeni nyugodtan elkalandozik idegen, ellenkező szellemű mythológiák területére. Ő csak ismétli a költészetben azt, a mit előtte a mythologusok, történetírók s nyelvészeink a tudományban már megtettek.

Debreczeni kétségkívül tévedett, a mikor a rokon népek vallása helyett idegen fajok s a keresztyénség mythológiájából állította össze magyar mythológiáját. De tévedésében is egészen korának a gyermeke. Mythológiája nem magyar, a mint nem magyar, csak látszat szerint, nagy elődének, Vörösmarty-nak a mythológiája sem. Azonban eltekintve a történelmi valóság eltévesztésétől, bizonyos, hogy a Debreczeni mythológiája haladást, fejlődést mutat a Vörösmartyéhoz képest. Gazdagabb, változatosabb, színesebb s az epos tárgyával egységbe van hozva, habár nem is egységes világnézetet hirdet, hanem többet és szertefolyót.¹

Aztán azt sem szabad felednünk, hogy a Debreczeni eposa töredék, durvány, a melyen a költő nem csupán nem simíthattott, de egészen meg sem írt.

Befejezés.

Fejtegetésünk folyamán igyekeztünk feltűntetni, hogy classikai eposainkban milyen a magyar mythologia, honnan s mek-

¹ L. Széchy K. fejtegetését: Debreczeni M. életrajza. E mélyreható tanulmány eredményeit nem használhattuk fel, mert ez értekezés nyomdába adása után jelent meg.

kora sikerrel merítik költőink alkotásukhoz az anyagot. A mutatkozó haladást észre vettük s meg is jegyeztük, de megjegyeztük azt is, hogy *költőink általában hibás forrásból, idegen mythologiákból táplálkoznak*. Az egyetlen biztos alapot, a magyar mythológiát vagy rokon népeket annál könnyebben oda hagyták, mert ott elfogadható és tisztázott adatokat nem igen találtak. Ezért kellett képzeletükhöz s távoli hamis forrásokhoz fordulniok. Ebben rejlik alkotásuk tragikumuma is.

Mert van tragikumuma.

Soha tisztább czél, nemesebb szándék s szentebb érzés költőt nem hevített, mint Székelyt, Vörösmartyt s Debreczenit akkor, a mikor az ősi magyar diesőség visszavarázsolására vállalkoztak. A nemzetiség iránt való rajongás, a haza szeretete vezette tollukat s korukra mély és igaz hatást gyakoroltak vagy gyakorolhattak volna (Debreczeni). De magyar mythológiájuk ingatagnak, mulékonynak bizonyult: a tudomány igaznak el nem ismerte, a költészet tovább nem fejlesztette, a közönség, a nemzet nagyobb hevülés nélkül szemléli s tán felejtí is. Az egész csinált mythológiából két név: Hadúr és Ármány ment át az egész nemzet szellemi kincstárába. A többi része összeomlott. Ime a tragikum! A legszentebb érzésből, a legigazabb szándékból alkotások fakadnak, hatnak a korra s aztán lassan-lassan emlékké válnak.

Miért?

Epikusaink magyar mythológiájában az életképesség feltétele hiányzott. Nemzeti érzésből fakadt s a nemzet lelkéhez szólott s ezért hatott a maga idejében. De hiányzik belőle a nemzeti valóság, az igazság hatalmas ereje. Ennek következtében classicus eposaink magyar mythológiája csak erősíti azt az igazságot, csak emlékeztet arra a szem elől soha el nem téveszthető tanúlságra, hogy az igazi költészet tárgya minden időben a nemzeti szellem, a nemzeti lét, a nemzeti valóság.

KRISTÓF GYÖRGY.

IRODALMI SZEMLE.

Rudnyánszky Gyula új költeményei.

E kötetben 1894—1904-ig terjedő tíz évnek termését adja át Rudnyánszky az olvasó közönségnek. Az emberi lélek teljes kifejlésének korából ad színekkel pompázó képeket, a költői kifejlésének betetőzéséhez érő költő. Láttunk előbbi műveiben többféle tárgyat és hangot, epikai és drámai tehetségének is termékeit, de e kötet ép az által is fejlettebb öntudatosságról tanúskodik, hogy tisztán az alanyi hangnemre szorítkozik, ugyanis ez a Rudnyánszky költészetének legsajátosabbja. Epikumában és drámai hangjaiban is tulajdonképen ugyanazt a lyrai erőt látjuk, melynek e transactio csak mozgási síkját, lüktetése közvetlenebb ütemét módosította.

A Rudnyánszky költői egyéniségét e legjellemzőbb, magacsiszolta tükörkép után nehéz volna korunk s fajunk képében szigorúan meghatározott pontra állítani, hogy alakját az egységes képbe beleszőhessük. Mert az ő egyénisége teljesen csak általános emberi. Nem képviseli fajunknak valamely típusát, legkevésbé sem a debreczeni magyart. Nem képviseli korának mostanában oly élesen kiváló jellemvonásait, ezt a forrongó, nagy szenvedélyeket fogantató korszakot; mert hiszen hazafias verseit, bármily szépen nyilatkozzék is ellenzéki hazafiúi érzelme, még sem érezzük költészete lényegéből fölfakadónak. A magyar faji sajátságok közül leginkább az értelmi erő csodálatos elevenségét és világosságát, a közéleti és politikai erkölcsökben való szigorúan bíráló hangot, a búsmerengés némely nemeit s a „vanitatum. vanitas“ fölött eltekintő bölcs nyugalmat foglalja magában.

Teljesen önálló nagystilú költői egyéniség. Lyrikus, kinek ajkára csak akkor jó föl a dal, ha anyagát már teljesen át megátolvasztotta s minden salaktól menten elméje a legmegfelelőbb művészi formába öntötte. Nem sokat termel tehát, egy hónapra egy darabot számíthatni, de alkotásain soha sincs elsietés, gondatlanság ejtette szépséghiba, forradás. Alig is párosúl most minálunk oly helyes izlésű formátadó művész, mint ő benne. Tán nincs is mai

költőink közt egy sem, ki oly teljesen ugyanazt tudná mondani, mint a mit akar. Nemesak a melegebb érzésű Szaboleskán, de magán a nyelv művész Ábrányin is gyakran érezzük, hogy küzd, sőt botlik is a tartalom előterjesztésében. Technikája is tökéletes, kezdve a szerkezeti tagolástól a lábakig és rimekig, sehol egy fölösleges szó, henyé vagy túltömött kifejezés.

Lyrájának tárgyai közül legmélyebb tulajdona a szerelem. Még pedig az élete delén álló férfiú mély, egész életével összeforrott szerelme. Csupa felhőtelen, mély boldogság, mely néha tulsordúl a boldogság könnyeivel. Szerelmi lyráján túl csupán hazafias költészete az, melyet a külvilágra kivetít, egyéb lyrája mindig az önmagára visszaforduló lélek fensőbbeséges öntudatú, mély alanyiságú hangjait hallatja.

Merengő kedvvel ül azon a világ fölé emelkedő sziklaszálon, honnan öntudatának saspillantása az örökkévalóság képében foglalja össze a mulandóság változásait. Az örökkévalóság számára leszegzett, meghódított pillanat az övé és ennek bírásában fölötte érzi magát a köznapi kapzsiságnak, mely oly szánalmasan kapkodva markolgat megfoghatatlanból, megmérhetetlenből.

Mint általában a realizmus korának hanyatlásakor a szubtilis lélekszervezetek tenni szoktak, Rudnyánszky is a maga roppant érzékenységgel nem bírja ki a föltörő új élet szabad hullámverését, a maga bensőjébe menekül, azt dolgozza, rendezi a legelvontabb szubtilitásokig, egész álmvilágot él odabenn, (mily gyakori mai poétáinknál az „álom“ szó), sőt azt tartja a valódi, magasabbrendű életnek s lenézi a valóság rendezetlen törmelékeiben küzködő külső életet, a való világot. Körülszövi magát álmaival, mint a selyembogár. A való pillanatnak is éppen hervadékonyságában találja kéjét:

„Az üdvnek éppen az a része
Legédesebb, mely illandó“.

Sőt éppen hívja a halált, azért, hogy hadd élhessen immár felsőbbrendű, tisztán szellemi létet.

Ákár, mert a kor megifjodott körülötte, akár — mint inkább hiszük — vérosszetétele és temperamentuma révén, tény az, hogy Rudnyánszky csak belsejében teremtett tiszta, boldog harmoniát, de a külvilággal magát harmoniába foglalni nem tudja. Ahol mégis a külvilágba lép, úgy tűnik föl ott, mint egy hanyatló világnézet szellemarisztokratája, kit bánt a tömeg zsvajva s ki ennek új hitét nem érzi, se a mai kor szociálizmusát, se naivül előtörő nemzeti tüntetéseit; csak a visszasságokat látja bennük.

Rudnyánszky így nézve arisztokrata költő. Költészete is bizonyos szellemi arisztokrácia számára termi virágait.

Nem lehetett tehát célunk népszerű ismertetést írunk könyvé-

ról, a ki őt ismerni akarja, az hatoljon bele költészetének egyéniségébe a maga föltárta dús parkon, e könyvén át. Magasrendű szellemi élvezetben lesz része.

Némi kis tájékoztatót óhajtottunk nyújtani, csak ez lehetett föladatunk.

Bodor Aladár.

A magyar államiság fejlődése és küzdelmei.

Irta Beöthy Ákos. II-r. II. köt. A Pesti Hirlap megjelenésétől az 1817 országgyűlés megnyiltáig. Budapest. Athenaeum. 1903. 599. l. Ára 10 kor.

Beöthy Ákos nemzetünk történetét politikai szempontból tette tanulmány tárgyává. Ennek a tanulmányozásnak az eredménye a fenti mű is, mely — mint czíme is mutatja — a reform kor politikájának, az átalakulás nevezetes korszakának a méltatása.

A mű két könyvből áll.

Az első könyv a Pesti Hirlap megjelenésétől, 1841-től az 1844 országgyűlés bezárásáig terjed. Az előbbi kötetekben ismételten fejtegette Beöthy azt a küzdelmet, a mely hazánk s Ausztria közt abban a pillanatban elkezdődött, a mikor a két ellennádor, Báthory és Werbóczy hiveikkel együtt két király köré csoportosult s évszázadokon keresztül tartott a nélkül, hogy állandó egyezség jött volna létre a valóságban is. Mert papíron jött létre egyezség a két küzdő fél között: a bécsi, nikolsburgi, linczi békekötések, a pragmatika sanctió s az 1790 országgyűlés, mind ilyen egyezség. Csakhogy becsületesen egyiket sem hajtották végre. Ezért a küzdelem ezekkel a békekötésekkel befejezést nem nyert. Ebben a küzdelemben a nemzet egészen a Pesti Hirlapig azt gondolta és remélte, hogy Magyarország alkotmányos államgépezete összhangzó működésbe hozható Ausztria abszolút rendszerű államgépezével. Végre is észre kellett vennie a nemzetnek, hogy a két gépezet működésének összhangba hozatala olyan természetű problema, mint a kör négyszögesítése. Ezt a tudatot eredményezte a küzdelem áldatlansága, sikertelensége s folytonosan ébren tartotta Kossuth s a Pesti Hirlaphoz sorakozott politikusok mind. A Pesti Hirlappal Kossuth lesz a nemzet küzdelmének a vezetője, az *öntudatosá vált* actionak lelke. Jóllehet a nemzet tudatára jött annak, hogy az osztrák rendszerrel a magyar alkotmányosság össze nem fér, remélte mégis, hogy a kor megkívánta reformokat békés uton keresztül viheti. Reménye annál alaposabb lehetett, mert az u. n. conservatív párt is kívánta, bár nem a Kossuth, de a Széchenyi modorában. Ámde a kormány a legridegebb negatio álláspontjára helyezkedett s a reformokat csökönnyösen ellenezte. Az 1843-iki országgyűlésen a büntetőtörvénykönyv, a városok ügye, a közös teherviselés gyakorlati keresztülvitele, a földhi-

telintézet felállítása hajótörést szenvedett, míg végre a kormány magatartása a vámpolitikai kérdésben a békés egyezkedés utolsó reményszálait is széttépte. A nemzet sérelmét tartalmazó felíratot a kormány visszaütásítja, a mire az országgyűlés Klauzál indítványára a kormánynak bizalmatlanságot szavaz. A kormány azonban továbbra is a hatalom birtokában marad. Az általános keserűség időszzerűvé teszi a parlamentáris, a felelős kormányzatra való törekvést.

A II. könyv a védegyeleti mozgalom tárgyalásával kezdődik. A vámkérdésben a kormány magatartása következtében a magyar és osztrák rendszer között való küzdelem politikai természetéhez most már teljesen kihegyezetten járult a közgazdasági jelleg is. A nemzet kívánsága mindkét irányban merev esőkönnyösséget talált a kormánynál. A felelős kormány követelésével a kérdés politikai oldalának megoldása volt a cél. A közgazdasági kívánságok teljesítéséhez pedig *tettleg hozzálátott a nemzet — a társadalom útján, a kormány nélkül*, sőt annak ellenére. Az ellentét a végsőig kiélesedett.

A helyzet tarthatatlanságát s a reformok kikerülhetetlen voltát most már a hatalom emberei is elismerték. Mi sem bizonyítja inkább a válság veszedelmét, mint az, hogy Metternich, az osztrák rozoga rendszer e hosszú életű fenntartója, magáévá teszi a nemzet álláspontját s ezt egy emlékiratban fejtegeti. Szerinte a forradalom előcsarnokába jutott az ország. Keressen az uralkodó alkotmányos alapon kivezető útát s ez szerinte: a képviselői rendszer s a felelős parlamentaris kormány. Épen az, a mit a nemzet kívánt. De a hatalom emberei most is a teljes tagadás álláspontjára helyezkedtek. Rövid ideig, mert beállott a gyűlöletes administrator-rendszer. A hatalom kezükben volt s éltek vele. Az administratoroknak a megye nyakába ültetésével törvényszerű szokásjoggá emelték az erőszakot, a botokat, hogy így a megyék szabadelvű utasításait meghamisítsák, elfojtsák. A vármegyék a Deák Ferencz vármegyéje nyomán sorban tiltakoznak az önkény és erőszak ellen. Az ellenzék is most már mint politikai párt szervezkedik, programot ad. Az ellenzéki program megfogalmazója Deák, vezére és zászlótartója Kossuth. Hasztalan igyekszik Széchenyi Kossuthot ellensúlyozni, legyőzni a kormány segítségével. Kossuthal együtt van a nemzet, annak minden rétege.

A várva vár: és éveken keresztül sürgetett reformokat az 1847-iki országgyűlés végre törvénynyé emelte s a királyi szó ápr. 11-én 1848-ban szentesítette.

Ez Beöthy könyvének rövidre fogott tartalma. Ha már most feleletet keresünk arra a felvetett gondolatra, hogy a 48-iki reformok kiegyenlítették-e azt a nagy ellentétet, a mely a két ellenáddal kezdődött hazánk s Ausztria között: azt kell elismernünk,

hogyan nem. Ezeknek a törvényeknek is az a bajuk, a mi a régebbi hasonló egyezkedéseknek: végrehajtásuk, keresztülvitelük nem volt őszinte és pontos. Papíron, szöveg szerint alkotmányunknak s a kornak megfelelőbb törvényeket hozni lehetetlenség. Minthogy azonban nincsenek az egész vonalon teljes mértékben életbe léptetve, a két rendszer között való ellentét nincs eltüntetve. Életbe kell lépniök e törvényeknek, azaz *adjon maga a magyar nemzet folyton-tartó szilárd munkásságával tartalmat a betűnek.*

Ebben az általános keretben beszél Beöthy kitérőleg a kor történetével szorosan érintkező dolgokról — et quibusdam aliis.

Pl. Kossuth hírlapírói működésével kapcsolatban ismerteti a sajtó szerepét és fontosságát. Áttekintő képet nyújt az akkori sajtóviszonyokról Angol-, Francia- és Németországban, a magyar hírlapirodalomról. Fejtegeti a szabadsajtó előnyeit s a cenzurának, mint hatalmi eszköznek a káros voltát. Elmondja a politikai pártok történetét a zsidóknál, görögöknél, rómaiaknál az angoloknál. E történeti fejtegetés után arra az eredményre jut, hogy — mint Solon kívánta — minden állampolgárnak kötelessége valamelyik párthoz tartozni s hogy mindaddig jogosult valamely pártnak a léte, míg céljai egyeznek az állam céljával. Alaposan tájékoztat a nemzetiségi kérdéstről s a horvát particularismus eredetéről s szerepéről. Ismerteti a List-féle védvamos gazdasági rendszert, a mit Kossuth magáévá tett, a fizikokraták és Smith Ádám rendszerét. Nekünk a *védvamos* rendszer a legjobb.

A személyi mozzanatokot illetőleg ebben a kötetben részletesen beigazolja, hogy Széchenyiben nem voltak meg a képességek, hogy a nemzet élére álljon: lelke a Hamleté, folyton inog a hatalom és a nemzeti erő között; programja nincs; eszméit, ha mások viszik a megvalósítás felé, megtagadja; tulságosan realista és utilitárius. Deákról szólva, benne inkább megvoltak a vezéri képességek, de Deák visszavonult. Kossuth lett a vezér: elszántan, következetesen küzdött kezdettől világosan felállított és megfogalmazott céljaiért; idealista volt, mint nemzete, bátor és szókimondó, mint osztálya. Ezért ragaszkodott hozzá s tartott ki mellette nemzete mindvégig s jutott el az ő vezérlete alatt a 48-iki átalakuláshoz. Kimutatja, hogy Csengery, Kemény és Szemere véleménye Kossuthról elfogult, egyoldalú s a tényeknek meg nem felel.

Látni való, hogy Beöthy ebben a kötetben is hű maradt előbbi módszeréhez: az analogiához, hogy nem szorítkozik pusztán a tárgy testéhez, annak lelkét is keresi. De új könyvében is érvényesülő s már e folyóiratban is ismertetett (XVIII. köt. 163. 1. és XX. köt. 30. 1.) régi jelességeit minek emlegetsem? Vízet hordanék a tengerbe.

Inkább kiemelem most már munkája teljes befejeztekor azt az erkölcsi mélységet, a melylyel a múlt és jelen politikáját fejte-

geti. Beöthy Ödönnek a fia, minden szavában fájának s nemzetének mélységes és meleg szeretete nyilvánul, a tiszta erkölcs felé vonzódik. Jól látja a hibákat, de tisztelettel hódol meg a valódi erény előtt. A magyar politikai moralitás keresője, követője és követelője ő; ennek a történetét írta meg s tett vele nagy szolgálatot nemzetének, hogy megnyíljon a szemük mindazoknak, akik látni és előre haladni, nem pedig sötétben maradva botorkálni akarnak.

Kristóf György.

Oroszország előnyomulása.

The Russian Advance írta Albert J. Beveridge, New-York, 1903. Harpers 10. shill. 6. d.

Oroszországnak Ázsiában való előrenyomulása napjaink politikájának egyik legérdekesebb s legizgatóbb tárgya. Következményeiben, ha t. i. elfoglalhatja véglegesen Mandsuriát, Koreát és északi Kinát, — ma teljességében alig mérhető fontosságú eseménye lesz a világtörténelemnek. Érthető azért, ha a czéljaiknál, helyzetüknél fogva is közről érdekelt és a világpolitika iránt legjobban érdeklődő angol és észak-amerikai nemzetek irodalma aktualitása révén is csak úgy önti a különböző értékű könyveket a távoli kelet országairól. A sok között eddig, nagy hatásánál fogva első helyen érdemel említést A. *Beveridge*nek, az amerikai Unio szenatorának könyve. Írója érdeklődvén Kína, Mandsuria, Sziberia, Korea és Oroszország iránt, személyesen útazta be ezen országokat 1899-ben, 1900. és 1901-ben.

Habár az orosz néppel csak tolmács útján érintkezett is, mégis azt nagyon barátságosnak, szívesnek, türelmesnek, vallásosnak találta. Meglepődve tapasztalta azt is, hogy az intelligensek nyiltan és erősen bírálgtják az orosz kormányt s azzal való elégedetlenségüknek nyílt kifejezését a kormányzat „nem tekinti mindjárt forradalomnak.” Fölkereste a legkiválóbb orosz államférfiakat, Wiffer, Polyedonoszcevet, Tolsztojt, a kit ő „a XIX. század legnagyobb irodalmi művészeinek és a szláv faj legnagyobb geniusának” mond, kit eddig a világnak adott; habár később maga is elismeri, hogy Tolsztojt „befolyása a külföldön sokkal nagyobb, mint otthon, sőt az orosz nép roppant tömegei előtt még a neve sem ismeretes.”

Nagyon vonzóan tudja leírni szerzőnk érdekes és friss benyomásait, sokféle tapasztalatait és hosszú útazásait. Levont következtetéseit intelligens nyílt szemmel néző főre vallanak. Stílusának szónokiassága s az a tetszelgő hite, hogy könyve teljesen új dolgokat mond el olvasójának és a nép iránt mindenütt megnyilatkozó rokonszenve különös érdekességet, gyakran bájos színezetet ad

leírásainak. Könyvének különösebb értéket azonban mégis írójának politikai céljai, politikai irányzata ad. Politikai és gazdasági czélok lebegtek az Unio szenátora előtt, mikor útra kelt távol nyugatról a távol kelet beúztatására.

A Yankee nemzetnek iparos, kereskedő és pénzügyekkel, valamint az Unio gazdasági fejlődésével foglalkozó nagyszámú politikusainak osztályait néhány év óta erősen áthatotta az a hit, hogy az Egyesült-Államokat, földrajzi fekvésénél, természeti gazdagságánál s iparának roppant fejlettségénél és kiterjedt voltánál fogva, természetes jutalomként illeti meg a Kina és Kelet-Ázsia kereskedelmének nagyobb része. Az amerikai Unio van hívatva műveltségénél és világ gazdasági felsőbbségénél fogva, hogy közvetítője legyen a nyugati civilizációnak kelet felé, s hogy Kelet-Ázsia contemplatív, közönyös millióit téltenségéből, erőteljes, mozgékony gazdasági tevékenységre fölébressze.

Csakhogyan hasonló hitben vannak az Oroszbirodalom intézői is; s ez az egyik oka, — megakarván előzni Amerikát, — a szibériai vasút kiépítésének¹. És mit tettek ezzel szemben az amerikaiak? Beveridge szerint majdnem semmit; eddig nagyon lanyhán törekedtek elfoglalni „a világnak ezen legutolsó, nagyszabású, szűz piacát.” Pedig Amerika természetes előnyöket nyújt e célra népeinek. Mert versenytársai majdnem kétannyira fekszenek tengeren Kelet-Ázsiától, mint az Unio. Ezért egyforma föltételek között sikeresen küzdhet meg Kinában Britanniával és Németországgal; Kelet-Ázsiában, legalább Irkutskig, Oroszországgal is. A kínai kereskedelem, — szerinte — határtalanra növelhető. A *Wakinnek* — vagyis azon belső vámoknak, melyeket a folyók mentén szednek, minden kereskedőtől annyit, a mennyit tőle ki tudnak zsarolni, mely zsarolás gyakran lehetetlenné teszi az áruknak Kina belsejébe való vitélet, — eltörlése nagy arányokban növelné meg Kina kereskedelmét. De Beveridge szerint, hiában igyekeznek a hatalmak ezt elérni nemzetközi szerződések által, vasútakat kell amerikai pénzen építeni, s a vasútak, — miként eddig a Chinese Eastern Railway Company példája is bizonyítja, — lerombolják véglegesen a kínai kereskedelemnek e belső, legnagyobb akadályait.

Mandsúria és Szibéria, írónk szerint nem nyújt olyan nagyszabású területet az amerikai kereskedelemnek, mint Kina, de mégis bízhatik Amerika abban, hogy ha a hozzáférhetőség, megközelíthetőség lehetősége minden nyugati nemzetre nézve egyenlő, akkor Amerikáé lesz itt is a legnagyobb siker. Csak éppen az a kérdéses, hogy hogyan tartható fenn a föltételeknek ezen egyensúlya; hogyan gátol-

¹ A szibériai vasút világpolitikai és világ gazdasági jelentőségét kifejtette e sorok írója a „*Huszádik Század*“ 1902. augusztusi és 1904. márcz. füzetében.

ható meg, hogy az angol, vagy német, ne igyekezzék túlnyomó befolyást biztosítani ezen területeken? Olyan égető kérdés, mely szerzőnket, vaskos könyvében át folytonosan foglalkoztatja. Szerinte, az amerikai diplomacziának minden erőforrását leköti az, hogy a föltételek, a kereskedelmi alkalmak paritását a versenyző nemzetek között föntarthassa. Föltételezve írónkkal együtt, hogy Mandzsuria orosz provincziává lesz teljesen, — a mi szerinte valószínű, — Oroszország gátat vethet az amerikai kereskedelemnek ott vagy tiltó vámmal, vagy pedig differentialis vasúti díjakkal. Ez az állapot, ez a politika Kinában már teljes erővel meg is indult, N.-Britannia, Germania és Japánia között. A kínai birodalom földarabolása, — hiábavaló minden tagadás, — folyamatban van. Valószínű, hogy Anglia maga is kezdi észrevenni, hogy azon, reá nézve kedvező feltételek, melyeknek hatása alatt ráerőszakolta Kinára az *open door* politikáját, Anglia industrialis preeminenciájával együtt elmúltanak; és Németország is, a maga „érdekkörében“ mindenféleképen igyekszik gátat vetni a Yankee kereskedelemnek. Amerika tehát mindenfelől ellenséggel találkozik Ázsiában. A Yankee nemzetnek azonban le *kell* győznie minden versenytársát, ha óriási export kereskedelmét, mely évről-évre mesés arányokban növekszik a fokozott tőke befektetés és tőkéletesített gépek alkalmazása következtében, — megfulasztani nem akarja. A mi a Yankee nemzet gazdasági rendszerének teljes romlását jelentené. Le *kell* győznie pedig versenytársait részint; 1) diplomáciájának erőfeszítése segítségével; 2) hatalmas kereskedelmi hajó-rendszer alkotásával; 3) óriási pénzüzletek és vállalatok alapításával, a melyek versenyezzenek a hongkongi és sanghaji angol és az orosz-kínai bankokkal. Erre buzdította szenatorunkat Li-Hung-Csang is, a kinek államférfiúi képességeiről írónk különös elismeréssel nyilatkozik.

Azou akadályok mellett segíteni fogja az amerikai ipart szerzőnk szerint, a britt nemzet elavult és aluszékony kereskedelmi módszere, a régi formákhoz való merev ragaszkodása és alkalmazkodásra való képtelensége.

„Öszinte részvéttel és különös érdeklődéssel látjuk, — írja, hogy az angol kereskedelem és angol politika Kinában mint hull darabokra. A britt kereskedelemnek hanyatlása az 1899. évig föltűnő, azóta pedig megdőbbsé. „És e hanyatlásnak oka a maradiság, az önhietség és a mulatságok, szórakozások rendkívüli szeretete. Anglia nem ezen tulajdonságaival vívta ki előbbi sikereit Keleti-Ázsiában; mint Li-Hung-Csang mondotta szerzőnknek, Anglia mindent elfeled, rohamosan feledi, mit megtanult előzőleg.“

A keleti kereskedelemben így Amerikának egyedüli igen komoly vetélytársa a német kereskedelem.

Erősen reméli Beveridge Albert, hogy az amerikai energia,

életerő, mozgékonyság, a rendkívüli módon kifejlődött iparvállalkozás s a terjeszkedő amerikai kormányzati irány Anglia árnyékában megvetheti az amerikai kereskedelemnek alapját, még mielőtt Németország nagyobb sikereket arathatott volna.

A Yankee nemzetnek ez az elszánt törekvése. Ez a törekvése adja meg diplomáciájára magatartásának nyitját egészen napjainkig.

Megőrizni óhajtja még tényleges, erőszakos beavatkozás által is az „egyenlő elbánás elvét és az open door politikáját minden nemzet kereskedelme számára.” Ennyit kér a Yankee nemzet, a többi majd kivíja eszével, szorgalmával, energiájával.

Ráczy Gyula.

KÜLÖNFÉLÉK.

Rákóczi és a bujdosók hamvai.

A mit a magyar nemzet régóta óhajtott és sürgetett, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazahozassanak, a megvalósulás előtt áll.

Ő felsége, Magyarország apostoli királya maga intézkedett, hogy ez megtörténjék.

A kegyeletes kérdés és feladat régóta foglalkoztatja a magyar társadalmat. 1873-ban Zemplén vármegye, Rákóczi szülőföldre, felíratot intézett az országgyűléshez a dicső emlékü fejedelem és bujdosó társai hamvai hazahozatala érdekében s ennek pártolására felhívta az összes törvényhatóságokat. A vármegyék és városok egymásután írtak fel az országgyűléshez, összesen mintegy 52.

A képviselőház a felíratokat a miniszterelnökséghez tette át, hogy ez intézkedjék. Szilágy József akkori miniszterelnök igyekezett az ország kívánatának eleget tenni s még 1873-ban hivatalosan megkereste a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetséget a szükséges tájékoztatás végett.

Az akkori konstantinápolyi nagykövet, gróf Ludolf azt válaszolta, hogy nyomozásai arra az eredményre vezettek, hogy Rákóczi hamvai nem találhatók meg, sírját az 1849-iki emigránsok felbontották, de üresen találták. Később kisült, hogy ez a sír a campo-grande-i keresztyén ó-temetőben volt, de az nem a Rákóczié.

Rákóczi hamvai eleitől fogva mostanáig állandóan a konstantinápoly-galatai Saint-Benoît egyház sírboltjában nyugsznak.

Thaly Kálmáné az érdem, hogy ezt kétségtelenül megállapította. 1889 őszén az ottani francia lazaisták engedelmével és segédkezésével felnyitatta és átkutatta a templom oldalkapujában levő sírokat s megtalálta Rákóczi hamvait édes anyja Zrinyi Ilona koporsója mellett. Az erről szóló tudósítások 1892-ben ismét felújították az érdeklődést Rákóczi emléke iránt, de hivatalos lépések a kegyeletes hamvak hazahozatalára nézve ekkor nem történtek.

A múlt esztendőben az egész ország visszhangzott Rákóczi és szabadságharcza emlékezetétől. Nemesak itthon, de sírja felett is megújultak a kegyeletnyilvánítások. 1903 tavaszán egy magyarokból álló utazó társaság, több mint százan, Konstantinápolyban járván, megkoszorúztuk Rákóczi és Zrinyi Ilona sírját, nemzeti színű szalagon ezzel a felírással: „Dieső szabadsághősünknek — a 200-ados évfordulón“.

Ugyanaz a társaság babérkoszorút küldött Thököly Imre sírjára is Izmidbe, melyet épen húsvét napján vittem el oda és tettem le a messze idegenben porladozó másik szabadsághős és erdélyi fejedelem sírja fölé.

Ezt a magánjellegű látogatást az ősz folyamán egy ünnepies *Rákóczi-zarándoklat* követte, melyben Magyarország törvényhatóságai is képviseltették magokat s koszorúkat küldöttek Rákóczi s a bújdosók sírjaira. A megható gyászünnepély, melyet akkor a szent-Benoît templomban tartottunk, nemesak a török hivatalos körök és társadalom figyelmét költötték fel, de élénken foglalkoztatták a mi hivatalos képviselőnket is, mert nemesak bejelentettük, hanem Calice báró o. m. nagykövet szíves támogatását is kértük és megnyertük. Az ő szíves támogatása bizonyára a külügyminiszterium és a Felsőház tudtával és jóváhagyásával történt. Csakis így történhetett, hogy a szultán hivatalosan és kitüntetéssel fogadott négyünket, a rendező bizottságot, nagykövetünk személyes vezetése alatt.

Ugyanaz a zarándok-társaság ellátogatott Izmidbe is Thököly sírjához, leróni a kegyelet adóját.

Én a kedvező alkalmat arra is felhasználtam, hogy 4-ed magammal felkutattam Izmidtől 2 órányira a „Virágok mezejét“, a hol Thököly és Zrinyi Ilona életük utolsó éveit töltötték és meghaltanak.

Később 3-ad magammal elmentem Rodostóba s felkutattuk Rákóczi és bujdosó társai ott még romjaiban meglévő műemlékeit: Rákóczi kápolnáját, házát, Bercsényi házát (remek műemlék maradványaival), a magyarok földjét, kútját, a bújdosók sírjait. És sikerült ez alkalommal (a mit Thaly Kálmánnak 1888-ban nem engedtek meg), fölemeltetnünk az ottani görög templomban Bercsényi Miklós sírkövét és megállapítanunk, hogy csontjai most is az ő hatalmas márvány sírköve alatt nyugosznak.

A sírban talált csontokat lefényképeztettük s egy új sírládába tettük, melynek kulcsát kegyelettel őrzöm.

Mindezekről a kutatásokról részletesen beszámoltam a M. Történelmi Társulat f. é. febr. 18-án tartott közgyűlésén, bemutatván az onnan hozott műemlék-tárgyakat is.

A M. Történelmi Társulat ez alkalomból, elnöke gróf Teleki Géza vezetése alatt, egy küldöttséget menesztett Berzeviczy Albert közoktatásügyi miniszterhez, arra kérvén őt (a hozott műemlékek bemutatásával), hogy nyujtson segédkezet a rodostói műemlékek megmentése és haza hozatala érdekében.

A Rákóczi-kultusz ápolásában eddig is vezérszerepet játszó s Rákóczi emlékét családi tradíciók által is szíven viselő kultusz-miniszterünk meleg érdeklődéssel hallgatta meg előterjesztésemet s megígérte, hogy kezébe veszi az ügyet.

Erről eddig hallgattunk: a legújabb nagyjelentőségű elhatározás azonban, melyben neki bizonyára része van, fölment attól, hogy az ő ebbeli érdemeit tovább is elhallgassuk.

Ezt követte az országgyűlésen (márcz. 8.) Szilágyvármegye kérvényének bemutatása Rákóczi hamvai hazahozataláról. Ugyanakkor felszólalások történtek a rodostói emlékek érdekében is. Thaly Kálmán ekkor már megjegyezhetette, hogy legyenek türelemmel pártívei, mert a kormány kezébe vette az ügyet.

Rákóczi hamvai hazaszállítása kérdésének újabb lökést adott Thaly Kálmán ismeretes békítő fellépése az obstructio megszüntetésére az országgyűlésen. Erre nézve ő maga ezt mondotta a debreczeni díszpolgárság oklevelét vivő küldöttségnek:

„Az isteni gondviselés az országot mindig a legkritikusabb pillanatokban mentette meg a magyar génusz által. Így történt a képviselőház április 10-iki ülésében. Békítő szavam e génusz segít-

sége nélkül a pusztában elhangzó szózat lett volna. A képviselőház folyosóin már akkor szó volt róla, hogy közbelépésemet megfelelő módon fogják meghálálni. Tudták, hogy cím, rang, kitüntetés után nem vágyódom, de legforróbb óhajtásom, hogy Rákóczi Ferencz hamvai magyar földben nyugodjanak. És a mit akkor terveztek, most az alkotmányos király elhatározásával valósággá lett“.

Ezek az általam ismert előzményei a nagyjelentőségű elhatározásnak.

Az a bár parányi tevékenység, melylyel a Rákóczi-kultusz ápolásában eddig én is résztvettem és a viszonyok ismerete arra készítet, hogy hozzájáruljak egy-egy megjegyzéssel az országos közvélemény kifejlődéséhez.

Mert a sok szép tervelgetés mellett eddig is már több lehetetlen eszmét vetettek fel.

Az első kérdés, a mi felmerült, hogy hova hozzák és helyezték Rákóczi hamvait?

Legelső igénykeresőül *Kolozsvár* nevében emeltek szót némelek, azon a jözezámen, hogy Rákóczi *erdélyi fejedelem* volt. Véleményem az, hogy itt a lokális patriálistusnak, annál kevésbbé a partikularistusnak helye nem lehet. Annál kevésbbé, mert Rákóczit Kolozsvárhoz nevezetesebb történelmi emlék nem fűzi. Egyszer járt itt, midőn a marosvásárhelyi fejedelmi beiktatásról (1707-ben) az ónodi országgyűlésre sietett. Igaz, hogy ő Erdély fejedelme volt (sírján is ez az egyetlen címe), de Kolozsvár nem volt akkor Erdély fővárosa. A névleges fővárosban pedig Gyulafehérvárt, a hol megválasztották, elődei (köztük dédapja I. Rákóczi György) hamvait és síremlékeit sem becsülték meg. Így Gyulafehérvárnak sem lehet rá jözezáme.

Borsi, a hol — véletlenül, édesanyjának Munkácsról Sáros-patakra útaztakor — született; *Sáros-patak*, a hol a Rákócziak ősi lovagvára volt, idegen kézben van (Windischgraetz hercege). *Munkács*, melynek várához nagy emlékek fűzik, rabok tanyája. *Sáros* várának, a hol sokat időzött, csak dűledék falai állanak.

Egy hang a sárosmegyei *Zboró* várkastély számára reklamáta, mert (úgymond) onnan keltezte felhívó szózatát a nemzethez s ott keltezte hadi rendeleteit a *száz hársfa* alatt („sub centum tiliis“). Ezt a ki írta, nem jól tudta Rákóczi élettörténetét. Zboró

nem játszott jelentős szerepet a Rákóczi szabadságharczában. Déd-atyja keltezett a száz hársfa alatt 1644—1645-ben.

A vidéki városok közül egynek lehet csak erősebb jögezíme Rákóczi hamvaihoz: *Kassának*, hol atyja, nagyanyja nyugosznak, (az egykori jezsuiták, most a premontreiek temploma sírboltjában) mely Felső-Magyarország fővárosa és a Rákóczi szabadságharcz gőczpontja volt s hol a remek dóm méltó sírhelyet nyujthatna.

De — úgy vélem — Kassának is meg kell hajólnia az országos, nemzeti nagy érdek előtt, mely szerint Rákóczi pantheonának az ország szívében, fővárosában kellene állania.

Az ő működése nem egy-egy országrésznek szól: az ő eszménye a független nagy Magyarország, az egységes erős nemzet volt. Ennek az eszmének ideálja az ország fővárosából teljesítheti leginkább azt a nagy missiót, melyet az ő hamvai hívatva vannak betölteni.

Ott kellene állania Rákóczi és a kuruczok pantheonának — a szabadság templomának — az ország szívében.

Addig is, míg ez fölépülne, ideiglenesen elhelyezhetők hamvai a Mátyás-templomban, hova III. Béla hamvait is temették.

Előbb való kérdés azonban ennél ez, hogy Rákóczit egyedül hozzuk-é haza az idegen földről, avagy társaival? Én azt hiszem, hogy Rákóczi emlékét méltóképen csak úgy tiszteljük meg, ha családja vele együtt nyugvó tagjait, továbbá sorsának osztályosait, bujdosó társait, vezérkarát s mindazokat, kik mellette s körülötte nyugosznak, vele együtt haza hozzuk.

Tehát első sorban a galatai templom magyar sírboltjában nyugvó száműzöttek hamvait: Rákóczién kívül a Zrinyi Ilonáét (kinek jóformán csak koponyaacsontja van meg) és leányáét, Thököly Zsuzsika hercegnőt (ha feltalálható), a Rákóczi fiáét: Józsefét (ha azonossága megállapítható) és Bercsényinéét, gróf Csáki Krisztináét (ha a Csáky-család is úgy kívánja).

Nem hagyhatjuk ott a messze Kis-Ázsában árván-egyedül Rákóczi mostohaapját, a „kurucz királyt“, a másik „erdélyi fejedelmet“ gróf Thököly Imrét sem, a ki végrendelete szerint is egy magyar templomban kívánt eltemettetni.

Végül haza kell hoznunk Rákóczival együtt az ő életében és halálában hű társait a rodostói bujdosók hamvait, kiknek sírja ismer-

retes, vagy feltalálható, így a Beresényi Miklósét, gróf Esterházy Antal altábornagyét és Sibrik Miklós, a fejedelem főudvarmestere hamvait s ha megtalálhatnók: a jó Mikes Kelemenét.

Mindezeknek, a szabadság vértanúinak, együtt illik pihenni a kurnczok pantheonában, Rákóczi környezetében.

Beresényit egy és ugyanaz a törvényezikk expatriálta Rákóczi-val: egy és ugyanaz az országos mozgalom kellene, hogy rehabilitálja mindkettőjüket.

Kevésbé lényeges kérdésnek tartom azt, hogy merre felé, mely úton hozzuk haza Rákóczi és a bujdosók hamvait?

Az erdélyiek azt szeretnék, hogy Erdélyen keresztül történjék a hazahozatal, hogy egykori fejedelemsége híveinek utódai megadhassák neki a kellő végtisztességet. Ennek semmi lényegesebb akadály nem áll útjában.

Valóbszínű azonban, hogy az illetékes tényezők a tengeri útat az Adria felé fogják választani, mely esetben a „Zrinyi“ nevet viselő hadihajó lenne e kegyeletes cizélra legméltóbb, hogy tisztelgő ágyúlövések is emeljék a diadalútnak komoly méltóságát.

Véleményem szerint a legfőbb gondot majdan magára az ünnepies, fejedelmi fogadtatásra és a temetési pompára kell fordítanunk. A milyen külső díszszel, pompával és lelkesedéssel hozták haza őseink József császár idejében a szent koronát: azt a külső tiszteletnyilvánítást Rákóczinak is meg kell adni, Annál inkább tehetjük, mert most a király és nemzet együttes akeziójáról van szó, melynek messze kiható történelmi jelentősége lévén, annak a külső dísz kifejtésében is kellőleg nyilvánúlnia kell. A nemzet és dynasztia egygyé forradásának örömmümpélye kell hogy az legyen.

Az előkészületekre van bőven idő, mert míg a diplomáciai tárgyalás a török és francia kormányval s a szent-Benoît renddel elvégződik, hónapok telnek belé, s előbb, mint a jövő őszen a hamvak hazahozatala meg nem történhetik.

De az időt addig is fel kell használnunk. Mert illő dolog, hogy ha Rákóczinak közel 200 évig kellett várnia méltó temetésére, legyen az hozzá és a nemzethez igazán méltó fejedelmi temetés!

SZÁDECZKY LAJOS.

A király rendelete

II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazahozatala ügyében, melyet a hivatalos lap április 20-iki száma közölt, így szól:

Kedves gróf *Tisza*! A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül (?) II. Rákóczi Ferencz hamvai nyugosznak idegen földön és e hamvaknak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett köz-óhaját képezte.

Hála legyen érte az isteni gondviselésnek, azok az ellentétek és félreértések, melyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy végkép letűnt korszak történelmi emlékéét képezik.

A király és a nemzet kölesönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikeres és egyesült munkásság alapföltételét képező öszhangot.

Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindnyájan a mögöttünk álló borús korszakra és király és nemzet egyesült kegyellete keresheti fel mindazok emlékezetét, a kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben.

Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferencz hamvai visszaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.

Kelt Bécsben, 1904. április hó 18-án.

Ferencz József, s. k.

Gróf Tisza István, s. k.

A nemzet köszönete a Rákóczi Ferencz hamvai hazaszállítását elrendelő királyi elhatározásért lelkesen és hálásan nyilvánul mindenfelől országszerte. A törvényhatóságok között első volt *Kolozsvár városa*, a mely sietett megragadni a kínálkozó alkalmat s mindjárt a rendelet megjelenése napján tartott rendes közgyűlésén a következő lelkes üdvözlő táviratot intézte gróf Tisza István miniszterelnökhöz:

„Az öröm és lelkesedés túlaradó érzelmeitől áthatott szívvel értesült Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósága Őfelségének arról a legmagasabb elhatározásáról, a melylyel Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítását elrendelte.

Ő felségének e királyi ténye által az egész nemzet szíve forrott össze királyával és Kolozsvár város közönsége kifejezést óhajtván adni Ő felsége iránt érzett mély hódolatának, a mai napon tartott közgyűléséből arra kéri Excellentiádat, hogy Kolozsvár sz. kir. város hódolatát a trón zsámolyánál kifejezésre juttatni kegyeskedjék.

De e lélekemelő pillanatban háláját és elismerését fejezi ki Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósága Excellentiádnak is, mint a korona tanácsadójának.

Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1904. évi április hó 20-án tartott közgyűléséből“.

A kolozsvári m. k. Ferencz-József tudományegyetem bölcsélet-, nyelv- és történettudományi kara ápr. ülésén szintén felíratot intézett a kormányhoz, melyben hazafias örömét fejezi ki a hazai történelem egyik legeszményibb alakjának emléke megtiszteléseért s alattvalói hódolatát kérte tolmácsolni a Felség előtt a nagylelkű elhatározásért.

A magyar országgyűlés mindkét háza május 13-án egyhangúlag elhatározta, hogy köszönő felíratot intéz Ő felségéhez.

Budapest székesfőváros törvényhatósága 200 főből álló nagy küldöttsége május 13-án a budai várban mondott köszönetet a királynak nagyjelentőségű elhatározásáért, mely „az öröm, a lelkesedés és hála érzelmeit keltette föl minden magyar lelkében“.

Ő felsége így válaszolt:

„Különös meglegedésemre szolgált, hogy múlt hónap 18-án kelt kéziratom, melylyel II. Rákóczi Ferencz idegen földön nyugvó hamvainak hazaszállítását elrendeltem, országszerte oly élénk és hálás visszhangra talált. Értem és nagyrabecsülöm a magyar nemzetnek azon kegyeletét, melylyel kimagasló történelmi alakjai emléke iránt viseltetik s azért szívesen kezdeményeztem, hogy a nemzetnek ily nemes érzületen alapuló ama közóhaja is teljesüljön. Mindig biztam és bízom a nemzet ősi erényében és mindig az volt atyai szívem legfőbb óhajtása, hogy kölesönös egyetértésben igyekezzünk megvalósítani mindazt, a mi a nemzet javára és dicsőségére szolgálhat. Hű ragaszkodásuk újabb kifejezését köszönettel fogadva, biztosítom kedvelt magyar székesfővárosomat változatlan kegyelmemről“.

Mindezek és a többi országszerte visszhangzó lelkes nyilatkozatok egy nagyjelentőségű történelmi eseménynek hirdetői, melynek mélyebb nyoma lesz hazánk és nemzetünk történelmében.

Ezért tartottuk helyén valónak erről itt is megemlékezni.

A magyarok az ottomán uralom alatt (Les Magyars pendant la domination Ottomane en Hongrie 1526—1722.) cz. a. *Lefavre* Albert két kötet munkát adott ki a múlt évben Párisban, a mely komoly történelmi munka számba nem jöhet ugyan s épen azért behatóbb méltatást nem is érdemel itthon, a hol felfogásának és tendenciájának célzatosságával tisztában vagyunk; de annál nagyobb figyelmet érdemel azok részéről, a kik hívatva vannak gondoskodni arról, hogy miként vannak informálva rólunk és multunkról az európai culturnemzetek s hogy minden ilyen zsoldos toll szándékos és roszakaratú rágalalmazása kellő értékére szállíttassék le.

Hogy Lefavre Albertet e történet- (?) írásra nem az igazság szeretete és keresése vezette, bármennyire igyekszik is elhithetni az előszóban, azt csakhamar elárúlja bevezetésében (introduction), a mely hemzseg a célzatos ráfogásoktól és vastag tudatlanságtól. Lássunk egy pár példát és eszmemenetét:

Abból indul ki, hogy Magyarország, hála a dualismus nevű

kiegyezésnek, az osztrák monarchiában kiváltságos helyzetet foglal el három évtized óta, melynek valósítására vakmerően igyekszik törvényes és törvénytelen eszközökkel, fondorlatokkal, nem riadván vissza a forradalmi törekvésektől sem. Ferencz József engedményei 1867-ben oly határtalan függetlenséget adtak az országnak, a milyen nemzeti fejedelmeik alatt volt. Felsőbbséget gyakorolnak Cislajthania, az ő szerény nővérük felett is. A birodalom németjei lemondtak vezérszerepükről velök szemben és az antidualisticus nemzetiségek, szlávok, románok, horvátok és ruthének ellenállását megtörni és beolvasztani törekesznek. És nem elégesznek meg — úgymond — azzal, hogy hatalmukat az 1867-iki kiegyezésre és a *pragmatica sanctorum* alapítsák. A hódítás és fegyver jogára alapítják uralmukat.

A magyar imperialismus ünnepét ülték Árpád honfoglalása millenniumán. Itt aztán historizálni kezd s a honfoglaló magyarokról idézi azokat a bárgyú meséket, hogy ember-vért ittak (*sanguinem potabant humanum*).

Elismeri, hogy az ezredéves kiállítás sok izléssel volt rendezve, melyen részt vett a dynasztia és a külföld képvisellete. De siet idézni azokat az ellenséges nyilatkozatokat, melyekkel a horvátok, erdélyiek (? les *Transylvaniens*), csehek, szlovákok, egyszóval — úgymond — az összes antidualisticus nemzetiségek tiltakoztak az Árpád ünneplése ellen.

Áttér aztán választott korszakára: a török hódítás korára s azt állítja, hogy a magyarok a muzulmán uralom alatt nyerték mai karakterüket. Az osztrák házzal szemben szövetkeztek a törökkel s a kath. uralkodókkal szemben protestánsokká válva, a bibliát és evangéliumot az Izlam védelme alá vetették.

Boeskey, Béthlem-Gabor (!), Racoczy I. alatt a magyarizmus forradalmivá vált s a keresztyénség ellenségével szövetkezett. Toekoeli egyesült a törökkel s végre II. „Ragoczy“ (!), a Kossuthista vállalkozások előfutárja, megkísérelte feltámasztani Árpád királyságát és a Habsburgok trónja megdöntését. Pedig — folytatja — Magyarország mindent a Habsburgoknak köszönhet. Azokat a szolgálatokat, — úgymond — a melyeket a Habsburgok a keresztyén civilizációnak tettek, a francia írók sem méltányolták kellőleg az utóbbi két évszázadban.

Itt aztán áttekintést nyújt a magyarokról írt francia írókról s a kik a magyarokat dicsérték (mint a francziák szövetségeseit) megrovási kalandban részesíti, köztük *Montesquieut*, a ki a *l'Esprit des Lois* művében a magyarokat védelmébe veszi Mária Terézia németesítése ellen. Nem nyer kegyelmet *Sayons* Eduárd sem, a ki — úgymond — a törökkori magyar vezéreket, a pasák teremtményeit, mint a szabadság hőseit magasztalja.

Ilyen bevezetés után akarja ő a magyarok történetét megírni az ottomán uralom alatt.

A rosz akarat bőven megvan benne; de a tudás kevés hozzá. Talán — ignotos fallit, sed notis est derisui. Magyarúl nem tud, tehát magyar forrásból nem dolgozhat. Tudományát pl. a XVI. századra nézve Istvánffy latin és Fessler német műveiből meríti, de természetesen elferdítve s az ő bogaraival — a nemzetiségek ekkor nem létező s anachronizmus számba menő mozgalmaival — megspékelve. Nála pl. a Dózsa („Dosza“)-féle parasztlázadás: nemzetiségi (oláh-szláv) felkelés a magyar uralom ellen.

A nevek és városok írásmódja is mutatja, mennyire illetékes „történetíró“ Lafaivre a magyar történetről. Theis, Szegedin, Kaschau, Leutschau, Stuhlweissenbourg, Preszbourg, Balasz (Balassa), Czaky (Csáky), Neitra, Mohacz, Klausenbourg, Bocatín (Bocatinus), a német (?) Warkosch, Tynau stb. nevek szerepelnek nála.

A történelmet eléggé „szabad művészet“-nek tartják mindazok, a kik lelketlenül kontárkodnak benne s önző, tisztátalan czélok eszközéül alacsonyítják le az igazság keresését. De az ilyen zsoldos tollak betolakodását Clio templomába — vissza kell útasítani. Úgy tudjuk, a francia irodalomban törtétek is óvások e férezmunka ellen; de nem ártana erélyesebben fellépni a hasonló történehamisítások ellen.

Szakosztályi ülés.

Az E. M. E. böleület-, nyelv- és történettudományi szakosztálya május hó 7-én felolvasó és ig. választmányi ülést tartott.

A felolvasó ülésen *dr. Márki Sándor* alelnök kegyeletes megemlékezéssel parentálta el a nemzet ravatalon feküdt nagy halottját, „költőkirályát“ — Jókai Mórt, a ki történelmünk dicsőítésére, népszerűsítésére oly sokat tett, mint senki ő előtte. Az egész ország nagy gyászában méltán osztozik a régi Erdély magyarsága is, mert „Erdély aranykora“ és más korszakai dicsőségét az ő ragyogó tolla véste be leginkább a nemzet köztudatába. Emlékezetét és kegyeletünket jegyzőkönyvünkbe is iktattuk.

Ezután a felolvasásokra kerülvén a sor és

1. *Dr. Kiss Ernő* mutatta be „Vörösmarty és krónikásaink“-ról írt tanulmányát, mely a nagy eposziró történeti forrásait mutatja ki. Az „Erdélyi Múzeum jelen füzetében olvasható.

2. *Dr. Szádeczky Lajos* „Rákóczi és a bujdosók hamvai“-ról olvasott fel egy időszérű eszmefuttatást, mely szintén jelen füzetünkben olvasható.

Alelnök a felolvasóknak köszönetet mondva, zárta be az ülést.

Felolvasó ülés után *választmányi ülést* tartott a szakosztály ig. választmánya *dr. Szamosi János* elnöklete alatt, melyen a folyóügyek intéztettek el.

A közgyűlés idejének május végére kifizésével az elnökség bízott meg.

Szádeczky Lajos titkár indítványára a választmány elhatározta, hogy Rákóczi Ferencz hamvai hazahozatásáért háláját a kormány útján kéri tolmácsolni. Ő felsége előtt s egyúttal kifejezi óhaját, hogy egyúttal a másik, idegen földben nyugvó erdélyi fejedelem, *Thököly Imre*, továbbá *Zrinyi Ilona* s a rodostói bujdosók *Bercsényi, Esterházy, Sibrik* s a felkutatandó *Mikes Kelemen* hamvai is hazahozassanak.